

Прикази и критике / Reviews and criticism

Јелена Павличић Шарић, БАШТИНА БОГОРОДИЦЕ ЉЕВИШКЕ И ОЧУВАЊЕ ПАМЋЕЊА, Факултет уметности, Универзитет у Приштини, Звечан 2021, 326 стр.

Од почетка XIV века па све до 1370. године Призрен је под српском влашћу доживео економски успон, због чега је у самом граду и његовој околини дошло до повећане градитељске активности. До данашњих дана у ткиву града очувало се неколико споменика наше културне баштине, међу којима посебно место заузима црква Богородице Љевишке – једина постојећа српска катедрала из средњег века. Подигнута је између 1306. и 1309. године залагањем краља Милутина, а убрзо након османског освајања претворена

је у џамију. У све накнадне модификације, које су гушиле њену лепоту, Љевишка је била одевена до 1923. године, односно до средине XX века, када су на цркви предузети обимни конзерваторско-рестаураторски радови. Због девастације коју је Љевишка претрпела током мартовских немира 2004. године призренска катедрала је серијском номинацијом припојена Дечанима и уврштена на Листу Светске културне баштине у опасности. Будући да је црква била паљена и њена унутрашњост вандализована, Републички завод за заштиту споменика културе предузео је најнеопходније рестаураторске интервенције на архитектури и живопису, али су бројни проблеми остали нерешени. Поред отежаних услова за извођење мера техничке заштите, поставила су се, услед комплексних политичких околности, и питања везана за очување функције и значењског слоја споменика. Овом проблематиком, кључном за поимање „музеалности“ Љевишке, детаљно се бавила др Јелена Павличић Шарић, историчар уметности и доцент на Факултету уметности Универзитета у Приштини.

Књига *Баштина Богородице Љевишке и очување памћења* представља плод дугогодишњег истраживања ауторке, које је крунисано одбраном докторске дисертације на Катедри за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Поред методолошких расправа о проблемима везаним за изучавање и очување баштине, у књизи се презентује бројна документација о Богородици Љевишкој коју је ауторка анализирали током рада у Републичком заводу за заштиту споменика културе. Такав приступ ову студију чини посебно занимљивом, али и јединственом у прегршти стручне литературе која је публикована о призренској цркви.

На самом почетку књиге изнета је методологија истраживања, а кроз поглавље „Теоријски оквир разумевања баштине“ начела савремене музеологије и херитологије. Ауторка детаљно анализира тезе хрватског професора музеологије Иве Мароевића, који баштину перципира као варијан-

билну количину информација и указује да је, поред материјалног слоја који је стабилан, социјални аспект баштине условљен интерпретацијом података у „просторно-временском променљивом контексту“. Чини се да наведена теза представља окосницу рада колегинице Павличић Шарић.

У оквиру расправе која се ослања на теоријски оквир, ауторка подробно анализира место Богородице Љевишке у систему организоване заштите споменика културе у Републици Србији у периоду од 1947. до 1999. године. Након Другог светског рата формиран је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије, који је у циљу што успешнијег спровођења политике заштите ангажовао агилне локалне поверенике. Међутим, кључни тренутак у новијој историји Богородице Љевишке обележила је делатност новоформираног Завода и конзерватора Слободана Ненадовића, који је средином XX века имао част да обнови Љевишку у пуном сјају. Откривање фресака у призренској катедрали увршћено је у ред највећих открића службе заштите споменика тога времена у Србији.

Павличић Шарић пажњу поклања и могућностима презентације архитектуре и живописа Љевишке након извршених конзерваторских захвата. Поред идеје да се у оквиру нартекса или капела бочних бродова формира својеврсни музеј, Ненадовић је инсистирао да се све промене у структури цркве јасно обележе текстовима угравираним на каменим плочама, које би биле уграђене у зидове објекта. Љевишка је, дакле, била конципирана пре као музеј него црква, због чега је добила и своје кустосе, који су били активни у периоду од 1957. па све до 1993. године. Упечатљив је допринос и Младена Мирића, историчара уметности и академског сликара, неуморног хроничара живота Богородице Љевишке и призренских махала, који је нестао у време ратних сукоба 1999. године.

Будући да цркву Богородице Љевишке анализира кроз призму музеологије, ауторка посебан акценат ставља на формирање документације о предмету изучавања. У том смислу посебно су важне копије фресака, које су током деценија произвели различити уметници. Импресивна је колекција од 148 копија малог формата, изведе-

на у техници темпере на картону, коју су сачинили сликари-конзерватори Зденка и Бранислав Живковић и која се данас чува у Галерији фресака у Београду. Доиста, овакав вид документације био је од круцијалног значаја за конзерваторско-рестаураторске радове на фрескама које су оштећене током мартовских немира 2004. године.

Последње поглавље, „Заштита и модели памћења – рецепција Богородице Љевишке током и након рата 1999. године на Косову и Метохији“, тиче се физичке девастације српске баштине на овом простору, али указује и на девијације нематеријалних слојева порушених и постојећих споменика. Тако се износе подаци да је, поред материјалне структуре, значењски слој Љевишке једнако угрожен фреквентним пласирањем дезинформација о историјату локалитета, што је настављено и након укључења споменика у Листу Светске културне баштине у опасности. Нестанком српског становништва, кустоса, повереника и чувара који су се старали о цркви, споменик се нашао на рубу историје и маргини интересовања локалне заједнице. Стога ауторка сматра да је, поред техничке, неопходно спровести и друштвену заштиту споменика културе, која би требало да почива на постулатима баштине као јавног добра. У том правцу свакако треба размишљати, мада се чини да смо још увек далеко од проналажења адекватног решења.

Књига Јелене Павличић Шарић представља значајан допринос изучавању цркве Богородице Љевишке у Призрену и може бити корисна истраживачима српске средњовековне уметности, као и стручњацима у области очувања баштине и културних добара. Ауторка је, на својствен начин, успела да дочара спону између судбине призренске катедрале и живота појединаца који су предано учествовали у њеној заштити. Релација човек – споменик можда представља и најупечатљивији аспект ове књиге јер показује да важност једног споменика културе не одређују само изузетне уметничке вредности, већ и људске судбине уткане у његову сведочанственост.

Владимир Божиновић

Ивана Симеонових Ђелић, Милан П. Милованових, Иван Р. Марковић и Саво Попових, ВОЈИН СИМЕОНОВИЋ. АРХИТЕКТА И ПИЛОТ, Музеј Зептер, Београд 2022, 347 страна, 742 илустрације, каталог радова.

Историја новије српске архитектуре је у последњих неколико деценија била у фокусу многих истраживања, што је резултирало бројним публикацијама, научним радовима, изложбама и монографијама. Ипак, још увек је недовољан број репрезентативних монографија које обрађују живот и стваралаштво архитеката. Архитектонски опуси многих истакнутих стваралаца и даље нису били предмет темељнијих научних студија. Међу њима је до 2022. године било и стваралаштво архитекте Војина Симеоновиха (1900–1978). Аутори монографије су др Ивана Симеонових Ђелић, историчар уметности и кћерка архитекте, Милан Милованових, архитекта и историчар архитектуре, др Иван Р. Марковић, историчар архитектуре, и Саво Попових, историчар уметности. Рецензенти су проф. др Нађа Куртовић Фолић, архитекта, др Ирина Суботић, историчар уметности, и Хајна Туцић, историчар уметности. Издавач је Музеј Зептер и ово је прва монографија о архитекти коју је ова

институција публиковала. Монографија је систематизирана на 348 страна, са списком литературе, скраћеницама, индексом имена и чак 742 илустрације.

Монографија почиње хронологијом Симеоновихевог живота, коју је Ивана Симеонових Ђелић изложила по годинама и илустровала великим бројем фотографија и предмета из богате породичне заоставштине. Из прегледа сазнајемо детаље о историјату породице Симеонових, затим о Војиновом школовању и ваннаставним активностима, а потом и пилотској и војној каријери, као и професионалном путу у домену архитектонског пројектовања. Ипак, главни и најзначајнији сегмент монографије посвећен је његовом архитектонском опусу. Аутори су оправдано одабрали да започну анализу Симеоновихевог стваралаштва од прегледа опште слике архитектонске сцене, која се рапидно мењала током деценија Симеоновихевог активности. Поглављима „Услови развитка урбаног пејзажа Београда (1919–1941)“ и „Две генерације архитеката“ начињена је неопходна контекстуализација иначе комплексних историјских, политичких и друштвених околности, које су неминовно утицале на формирање градитељске културе међуратног периода, али и Симеоновихевог уметничког креда. На тај начин читаоци су у могућности да се подробније упознају са променљивим и често турбулентним условима у којима је Симеонових стварао, отварајући могућност за јасније и целовитије разумевање његове личности и дела. У поглављу „Градитељски опус архитекте Војина Симеоновиха између два светска рата“ аутори су анализирали стваралаштво архитекте, почевши од дипломског рада, преко ангажмана у атељеима Александра Ђорђевића и Миладина Прљевића, све до 1932. године, када је основао сопствени биро и започео самосталну каријеру. Аутори су подједнаку пажњу посветили и конкурсним радовима, као и нереализованим пројектима, сврставајући их у два потпоглавља, она из треће и из четврте деценије. Нереализована дела нарочито илустративно говоре о Симеоновихевим архитектонским аспирацијама. Захваљујући таквом приступу може се видети јасан прелаз од реминисценција на српско-византијски стил, негован на Архитектонском факултету у Београду, ка слободнијој интерпретацији историјских стилова и постепеном окретању савременим токовима и идејама, попут ар декоа и модернизма. Ова фаза Симеоновихевог

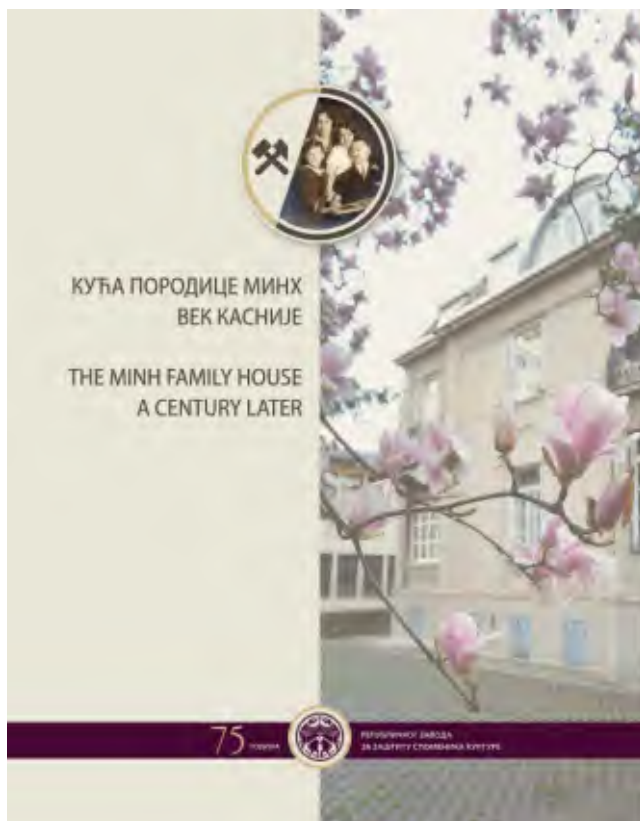
стваралаштва обележена је заиста типолошки и стилски разноврсном архитектуром. Од црквене, преко меморијалне и здравствене, па до стамбене архитектуре, Симеонових је подједнако успешно решавао пројектне задатке. Потпоглавље посвећено реализованим делима између 1932. и 1942. године започиње најпознатијим Симеоновим остварењем – Домом Аеро клуба. Анализа фасадног платна изведена је са пуно пажње, као и ванредно очуваног ентеријера, поткрепљеног драгоценим старијим и савременим фотографијама. Детаљан увид у пројектну документацију и ентеријер бројних резиденција које је Симеоних током четврте деценије пројектовао за имућне београдске породице посебно је драгоцен за истраживаче, јер даје увид у иначе ретко доступне објекте. Захваљујући великом напору аутора да уђу и документују ентеријер сваког изведеног Симеониховог остварења, омогућен је нов и свеж поглед на његов приступ дизајну ентеријера, посвећеност детаљима, тотал дизајну и сарадњи са уметницима. Исти приступ видљив је и код пројектовања стамбених зграда, попут зграде Александра Недељковића у Улици краљице Наталије, а фотографија ове грађевине одабрана је и за насловну страну монографије. Такође је посвећена пажња и реконструкцијама, доградњама и адаптацијама, сврстаним у засебно потпоглавље.

Градитељски опус Војина Симеониха после Другог светског рата је методолошки третиран на исти начин. Читалац се прво уводи у опште прилике обнове и изградње ратом разрушене државе, да би се потом аутори посветили мање познатим реализованим пројектима у периоду између 1945. и 1963. године. У овом поглављу истакнут је Симеонихов прелаз са превасходно луксузних вила и резиденција на зграде за вишепородично становање, у складу

са послератном несташицом стамбеног простора. Иако су грађене у периоду обнове, када није било пуно простора за ауторску архитектуру, Симеоних је успео да одржи висок степен квалитета и ауторског израза. Осим стамбене, Симеоних је имао прилике да пројектује индустријске објекте и меморијале. Аутори су одабрали да и за послератно стваралаштво засебно анализирају нереализоване пројекте. Последње поглавље посвећено је дизајну намештаја, што представља посебно драгоцен допринос разумевању ширине Симеонихове креативности и талента, али и истраживању историје дизајна намештаја и ентеријера у српској архитектури. На крају, остаје утисак да монографији недостаје закључак, који би извршио рекапитулацију Симеониховог плодног и ванредног стваралаштва. Ипак, аутори су пружили драгоцен увид у свој теренски рад кроз серију фотографија, које непосредно сведоче о процесу откривања различитих аспеката Симеониховог дела.

Сведоци смо да је данас ретко који архитекта за собом оставио богату и сређену личну заоставштину. Осим породичних заоставштина породица Злоковић, Татић, а затим и Момира Корунковића и Бранислава Маринковића, ова монографија показала је богатство и драгоценост заоставштине архитекте Војина Симеониха. Ретки су случајеви да наследници имају слуха не само за чување већ и за адекватну презентацију живота и дела архитекте који је својим радом умногоме допринео развоју српске архитектуре. Ова монографија зато представља добар пример како се одужити једном од значајнијих српских архитеката XX века.

Владана Б. Пујић Прица

Марија Драгишић, Ана Радованац Живанов, Дуња Свилар Дујковић и Ивана Ранковић Миладиновић, КУЋА ПОРОДИЦЕ МИНХ, ВЕК КАСНИЈЕ, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2022, 45 страна, српско-енглеско издање, фотографије у боји, технички цртежи и документација

Поводом 75 година од оснивања Републичког завода за заштиту споменика културе, ауторски тим ове установе припремио је програм обележавања јубилеја, чији део је била изложба под називом *Кућа породице Минх, век касније*, праћена истоименим каталогом. Том приликом, аутори су одабрали да акценат не ставе на сам рад и историјат Завода, већ на кућу у којој је данас смештена ова установа, репрезентативну вилу међуратног Београда у Улици Радослава Грујића 11, и њене власнике, чланове породице Минх.

Изложба се састојала од 10 паноа изложених у дворишту Завода, који и даље могу да се виде, као и витрине, смештене у главном холу куће, у којима су били приказани лични предмети чланова породице Минх, попут фотографија, албума, дневника и слично. Сваки од 10 паноа посвећен је једној теми, која је на исти начин, али опширније, представљена у виду поглавља у каталогу. Прво поглавље носи наслов „Радос-

слава Грујића 11“ и у њему је приказана историја куће након Другог светског рата, од када су у њој свој смештај налазиле различите државне установе, до 1972. године, када се ту уселио Републички завод за заштиту споменика културе. Друго поглавље, „Породица Минх“, упознаје читаоце са историјом породице, њеним доласком из Моравске у Србију крајем XIX века и укључивањем у индустријску производњу, која се у то време развијала и оснивањем фабрике вунених тканина у Параћину. Првобитне послове оца, Самуила Минха, с временом су преузели синови – Јулијус, Адолф и Александар. Врло брзо су се Минхови укључили и у рударство, о чему се сазнаје из трећег поглавља, насловљеног „Рудник каменог угља ’Ртањ’“, за који су Минхови добили концесију за експлоатацију 1902. године. Следеће поглавље, „Живот у насељу Ртањ“, започето је речима: „Рударско насеље на Ртњу представља материјални доказ хуманог односа Минхових према запосленима“. У њему су представљени многобројни примери тог односа не само у том већ и у околним насељима, попут изградње станова за запослене, са многобројним пратећим садржајима (бесплатан намештај, амбуланта, гостионица, биоскоп, приватна школа итд.), организовања културних догађаја, подизања соколског дома, набављања школских уџбеника, до кумовања деци локалног становништва, у шта су посебно били укључени најстарији брат Јулијус и његова супруга Грета. Убрзо је породица своје пословне активности проширила и на главни град, што је представљено у поглављу које носи назив „Минхови у Београду“. Ту су приказани њихови пословни ангажмани, који су се првенствено односили на трговину и хуманитарне активности, као и многобројни објекти које су подигли у Београду. Ауторски тим изложбе и каталога идентификовао их је чак осам, а више пажње посвећено је вилама Грете Минх у Улици Силвија Крањчевића 9 и Александра Минха у Лацковићевој 6. С обзиром на то да је кућа у којој је данас смештен Републички завод за заштиту споменика културе припадала средњем брату, њему и његовој биографији посвећено је наредно поглавље – „Адолф Минх“. Адолф је био ожењен Елизабетом Трајхел, са којом је имао двоје деце, Веру и Ђорђа. Породица је живела у вили у Радослава Грујића 11, о којој је детаљније писано у следећем поглављу, названом „Елизабетина и Адолфова кућа“. Пошто оригинални пројекти нису сачувани, а кућа

је, почевши од 1948. године, претрпела више измена, ауторски тим покушао је да у највећој могућој мери реконструише њен оригинални изглед, како екстеријера, тако и ентеријера, који је посебно приказан у поглављу под насловом „Поглед на ентеријер“, у чему су им од изузетне помоћи биле фотографије које су сачували наследници Вере Минх. С обзиром на јеврејско порекло породице, преломна тачка у њиховим животима био је почетак Другог светског рата. У поглављу „Судбина породице Минх“ представљено је шта се догодило са члановима породице од почетка немачке окупације 1941. године. Данас у Србији нема њихових наследника, а они коју су преживели рат расути су по читавом свету, од Израела, преко Африке, до Јужне Америке. Могло би се рећи да су грађевински и други објекти имали срећнију судбину, будући да многи од њих и даље постоје. О њима је детаљније писано у закључном поглављу каталога и на последњем панелу изложбе – „Наслеђе Минхових“.

Каталог и изложба су опремљени импресивном количином илустративног материјала, који обухвата репродукције архивске грађе, пројектне документације и новинских чланака, многобројне фотографије породице Минх и њених чланова, као и кућа у којима су становали, насеља на Ртњу и самог рудника. Ту су и архивске, али и савремене фотографије виле у Улици Радослава Грујића 11, као и цртежи идеалне реконструкције намене просторија. И на крају, ту су и савремене фотографије појединих објеката које је породица саградила, којима се, као и пратећим текстом, преиспитује данашњи однос према овом наслеђу.

На самом крају каталога дат је списак литературе и извора, који указује на пажљив и посвећен истраживачки поступак који је спровео ауторски тим, користећи грађу из више архива и музеја, као и породичних колекција наследника Минхових, али податке из оновремене штампе и раније објављену литературу.

Без обзира на прецизно обављено истраживање и на изузетно стручан и професионалан приказ резултата, и кроз изложбу и у каталогу, читалац не може да се отме утиску, данас најчешће све ређе, изузетно хуманог приступа који одликује како многобројне и разноврсне активности чланова породице Минх, тако и начин на који је ауторски тим презентовао свој рад.

Ангелина Ж. Банковић

HELENA, SERBIAE REGINA

Изложба Републичког завода за заштиту споменика културе. Париз (1. 12 – 15. 12. 2022); Нови Сад (17. 3 – 30. 3. 2023); Рашка (17. 6 – 23. 6. 2023); Требиње (4. 11. 2023 – 20. 1. 2024)

Мало која изложба доживи репризу, поготово уколико се не ради о изложби посвећеној једном аутору, неком карактеристичном уметничком опусу, али ретко када у изради такве изложбе не учествују обучени музеалци, већ експерти из друге бранше: конзерватори-рестауратори, који, за потребе своје специфичне професије, морају подједнако да владају и историјским подацима, и историјско-уметничком валоризацијом дела у тренутку његовог настанка, као и у време када га ми перципирамо, прекривеног слојевима патине и сведочењима о историјским дешавањима између та два момента. Поред ове брандијанске теорије „завере“ – која подразумева усаглашеност историчности уметничког дела с његовом материјом, која се, временом, такође мења – конзерватори имају оптерећење одређивања нивоа интервенције која неће оптеретити ниједан пол везан за његов квалитет и естетику.

Идеја да се направи изложба о Јелени Анжујској, српској држави из тог времена, као и о интересовању старијих и савремених истраживача, потекла је пре свега из обележавања

50. годишњице усвајања Конвенције о заштити Светске културне и природне баштине. Манастир Градац није уписан на Листу Светске баштине, али све методе и принципи примењени на Градцу одражавају не само дух те Конвенције већ у потпуности ставове нешто старије Венецијанске повеље (1964), утемељитеља невладине организације ICOMOS. Деликатно истраживање остатака Богородичине цркве у Градцу и њена реконструкција заснована на сваком очуваном делићу архитектуре (регистрованој у фото, као и у техничкој документацији) доказали су постојање средњовековне структуре којој ни у данашњем облику, толико деценија после радова, не можемо наћи озбиљнију замерку. Фрагменти такође говоре о вештини, деликатности и знању архитекте-конзерватора, који је могао наслутити првобитне одлике, па чак неке и предвидети пре него што су археолошки налази то коначно и потврдили.

Изложба је у првом моменту предвиђена за Културни центар Србије у Паризу, чији је програм из године у годину све разноврснији и богатији. Трагање за повезаности манастира Градац са Француском није било нимало тешко: удео чувеног истраживача Габријела Мијеа (1867–1953) у проучавању средњовековне уметности у оквирима византијске духовне сфере – у Србији, Македонији и Грчкој – био је веома значајан подстрек домаћим стручњацима у разумевању облика споменика од којих су многи дочекали 20. век у дерутном стању или потпуно срушени. Опчињеност, посебно српском средњовековном архитектуром и сликарством, као и дружење са арх. Ђурђем Бошковићем (једним од потписника Венецијанске повеље), довела је до тога да је и у програму француских високих школа византологија заузимала значајно место. Не може се порећи да је Градац, управо због својих романоготичких одлика градитељства, имао посебно место у Мијеовим стручним разматрањима, али свакако да је његова најпопуларнија фотографија управо она на којој је представљен како плеше са својом супругом испред градачког западног портала.

И славно име Јелене Анжујске, ктитора манастира, оставило је у српском народу сећање на „француску“ краљицу иако она није имала неких директнијих веза са Француском, осим што се – преко бројних политичких бракова склапаних у Европи тог времена – нашла на родословном стаблу краља Луја VI, као његова чукун-чукун унука.

Поставка изложбе већ у самом почетку није

била замишљена као избор експоната који би представљали вредности и лепоту споменика. Полазна идеја била је да се расветли помало мистична личност „француске“ краљице кроз друштвеноисторијске прилике у Европи овог периода, пре свега на Балкану. Тек као други циљ постављен је приказ уметничког домета мајстора који су подизали Јеленину задужбину, за српску средњовековну средину необичних градитељских и декоративних облика, насталих свакако као последица католичког порекла краљице, као и сликара који су се угледали на врхунац сликарства XIII века на Балкану (а можда и у читавој Европи) – Сопоћане – истовремено наговештавајући одлике тзв. стила Палеолога. Трећи сегмент, у сагласју с прва два, али и посебно истакнут управо због обележавања пола века постојања једног од најважнијих докумената везаног за заштиту наслеђа, био је преглед историје проучавања и обнове манастира Градац, свакако највећег подухвата српске конзерваторске службе.

Према речима директора Културног центра Србије у Паризу, изложба посвећена Јелени Анжујској и манастиру Градац била је једна од најпосећенијих у овом изложбеном простору. Осим српске дијаспоре, која свакако с пуно носталгије ишчекује овакве грандиозне поставке, бројна публика с улица главног града Француске била је привучена атрактивним пропагандним филмом који се „вртео“ у излогу галерије српског културног центра, прекопута чувеног Бобура. Међутим, значајан део посетилаца је дошао са Сорбоне, из француског националног комитета ICOMOS-а, као и из седишта међународног ICOMOS-а, које се налази у предграђу Париза. Слојевита поставка привукла је како аматере тако и професионалце у области византологије, од познавалаца и љубитеља уметности, до стручњака у области племенитих вештина конзервације, рестаурације, реконструкције и осталих метода обнове споменика.

После церемонијалних говора и званичног отварања, публика се спонтано распоредила управо у складу с три осмишљена сегмента, који нису били физички раздвојени, али врло спретно распоређени, тако да се осећала основна идеја изложбе. Љубитељи историје су, с готово побожним поштовањем карте на поду приземног дела Центра, проучавали положај и расправљали о улози средњовековне државе која је себи обезбедила „француску“ невесту. Линијски приказ

догађаја /timeline/, родослов Јелене Анжујске, као и бројни цитати исписани по зидовима, допунили су историјску позадину друге половине XIII века и настанка споменика попут Градца. С друге стране, естетика манастира, потпуно особеног архитектонског, скулпторалног али и сликарског манира, окупила је и задивила и познаваоце и поштоваоце лепих уметности. Трећи сегмент изложбе привукао је најобразованије и професионално утемељене стручњаке из области заштите непокретног културног наслеђа. Обухвативши тек само понеке, најважније моменте из вишегодишњег трајања обнове манастира – уз незаобилазну мистрију пронађену у порти – овај део изложбе је представљао и наш највећи понос као земље потписнице поменутих међународних докумената, који се и данас третирају као највиши домети конзерваторске теорије, филозофије и праксе.

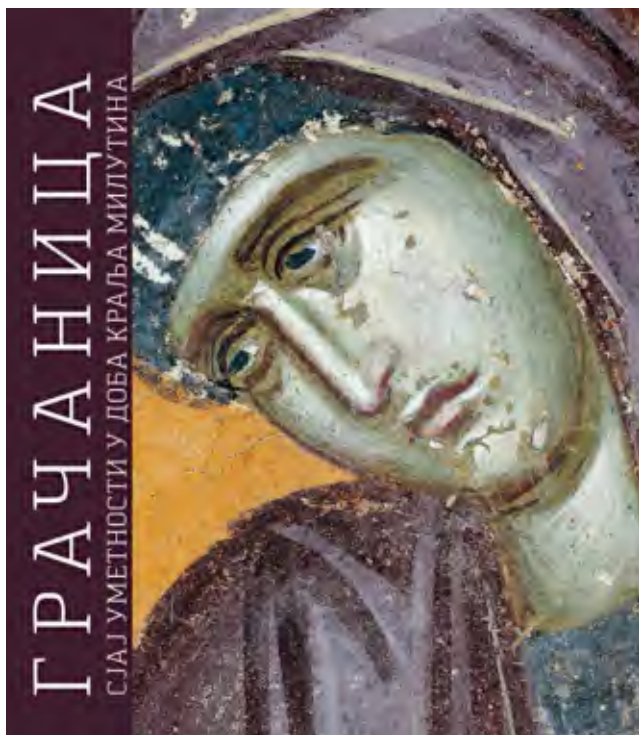
Поред различитих врста експоната (фотографија, копија фресака и иконе Св. Петра и Павла коју је Јелена поклонила цркви Св. Петра у Риму) и ауторске музике, с текстом инспирисаним народним веровањима и каденцама које асоцирају на доба европске готике, сваки од три дела изложбе пратили су снимљени материјали, титловани на француски, у којима се опширније образлажу поједине теме и појављују експерти који указују на најважније моменте у историји и уметности Градца, као и на најважније моменте у самој изложби. Упечатљива понуда догађаја обogaћена је сликарским радионицама за посетиоце свих узраста, као и каталогом (штампаним тројезично, нажалост у сувише малом тиражу)

атрактивног дизајна, који се доследно поклапа са дизајном поставке.

После великог успеха у Културном центру Србије у Паризу, изложба је постављена у Галерији Академије уметности у Новом Саду, у Музеју у Рашкој, са делом поставке у Благовештењској цркви у Градцу, и у Музеју Херцеговине у Требињу. Флексибилно замишљена у сегментима, она се лако прилагођавала различитим понуђеним просторима. Наравно, и публика се од града до града мењала, држана су предавања и вођења кроз изложбу, али интересовање није опадало, иако је реч о добро познатом споменику.

Ако би требало упоредити места поставки, већина оних који су били присутни на свим отварањима тврде да је простор у Требињу био најупечатљивији. Иако је Париз за организатора представљао одушевљење препуном галеријом и изузетном посећеношћу радионице на којој су прављене копије орнамената са фресака, а Рашка близином споменика, који је могао да се посети *in situ* и да се тамо спозна још један сегмент поставке – чињеница је међутим да је изложба на сваком месту деловала нешто другачије, пружајући неометан континуитет проласка кроз историју и садашњост Градца. Могућности њене даље презентације и даље остају отворене, а концепт прилагодљивости скоро сваком простору и категорији циљне групе, без губитка квалитета и богатства садржаја, и даље остаје њена најбоља препорука одрживости и врхунској вредности, уз сасвим ограничену количину уложених средстава.

Сања Кесић Ристић

ГРАЧАНИЦА. Сјај уметности у доба краља Милутина – приказ изложбе

У Галерији Српске академије наука и уметности је у периоду од 21. децембара 2022. до 26. фебруара 2023. године одржана изложба „Грачаница. Сјај уметности у доба краља Милутина“ аутора Александре Давидов Темерински, историчара уметности – саветника Републичког завода за заштиту споменика културе. Изложба је реализована као заједнички пројекат Српске академије наука и уметности и Републичког завода за заштиту споменика културе, уз благослов Његовог преосвештенства владице рашко-призренског господина Теодосија. На њеном свечаном отварању у среду 21. децембра 2023. године говорили су државни секретар у Министарству културе мр Миодраг Ивановић, директор Републичког завода проф. др Дубравка Ђукановић, архитекта и дописни члан Српске академије наука и уметности проф. др Драган Војводић, историчар уметности. Овај значајан јавни догађај је финансиран благодарећи средствима Министарства културе Републике Србије. О важности догађаја сведочи и чињеница да је изложбу током њеног трајања посетило 24.319 посетилаца.

Изложба је уприличена да обележи импозантан јубилеј – седам векова од изградње и осликавања Грачанице (1321–2023), а у склопу њега и изузетно значајне активности предузете

поводом очувања овог споменика – окончање конзерваторских радова на целокупном зидном сликарству Грачанице у организацији Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд (2010–2018). Уједно, како је изложба, која је првобитно планирана да се одржи 2021. године, одложена за годину дана услед новонастале ситуације изазване вирусом корона, стекли су се услови да овом изложбом буде свечано прослављен и велики јубилеј седамдесет и пет година рада Републичког завода (1947–2022). Још један од значајних датума у чијем знаку стоји изложба јесте пет деценија од усвајања Конвенције о очувању светског, културног и природног наслеђа, на чијој листи се налази и манастир Грачаница, као једно од четири културна добра.

Изложба је стручњацима и широј јавности на живописан, директан, иновативан и савремен начин представила Грачаницу у једном новом светлу и у једној новој перспективи. Када је о перспективи реч, фреске ове цркве су оригиналном концепцијом изложбе најдословније приближене очима посматрача, у чему лежи њен велики значај и особитост. Наиме, посетиоци су били у прилици да из непосредне близине посматрају композиције великих формата недавно очишћеног и конзервираног живописа. Претежни део изложеног материјала представљали су принтови архитектуре и сликарства великих димензија. Они су били изложени веома осмишљено у неколико просторија, реалистично симулирајући и место датих фресака у храму и њихов распоред, дочаравајући тиме ентеријер цркве, како би посетилац, улазећи у галерију, имао утисак као да улази у саму цркву. Овом приликом истичемо посебно лучно решење са фрескама ктитора краља Милутина и његове супруге Симониде, као и последњу одају галерије, где је постављено пет кружних панела на таваници, који илуструју тематику пет грачаничких купола и принтове са фрескама олтара испод њих.

Изложба је била употпуњена савременим и класичним допунским садржајима и материјалом. Прати је вредан и репрезентативан каталог, штампан на српском и енглеском језику, у издању Галерије Српске академије наука и уметности и Републичког завода за заштиту споменика културе. Аутор каталога је Александра Давидов Темерински, а он садржи и важан конзерваторски осврт Мирослава Станојловића, руководиоца рестаурације грачаничког живописа, која је трајала десет година (2008–2018). Ката-

лог је обогаћен многобројним најсавременијим фотографијама у боји, које прате писану реч, и издељен на неколико поглавља, класично структурираних наслова: за *Предговором* (стр. 13–15), и *Уводом* (стр. 21–23), следе *Историја* (стр. 29–61), *Архијепикура* (стр. 65–117), *Сликариство* (стр. 121–251) и *Конзервација* (стр. 255–279), које прате *Реч захвалности* (стр. 283–284), *Цицкаји и литеративра* (стр. 289–298). Уз каталог, изложбу су обогатиле мултимедијалне презентације, доприневши на специфичан начин бољем и директнијем разумевању споменика. Њих је за потребе изложбе урадила америчко-српска фондација „Благо“, на челу са инжењером Ненадом Вукићевићем, а захваљујући господину Зорану Мирчетићу, овај драгоцен материјал је на изложби био доступан у виду посебне мултимедијалне презентације унутрашњости цркве, одређених дигиталних фотографија цркве и снимака цркве дроном. Публици је током изложбе била доступна видео-анимација са приказом процеса изградње грачаничке цркве. Такође, посетиоци су у току трајања изложбе могли да виде и три оригинална артефакта: грачанички Октоих петогласник са графичким приказом Грачанице из времена градње припрате, који је добијен из Музеја Српске православне цркве, затим икону апостола Матеја из друге половине XVI века из Народног музеја Србије, као и макету Грачанице у власништву Републичког завода за заштиту споменика културе. Радови на обнови живописа грачаничке цркве представљени су кроз кратке документарне филмове и фотографије настале

током радова на обнови живописа, који је уметнички обрадио и за излагање приредио фотограф Љубомир Тешић. Аутор дизајна изложбе о Грачаници била је Борјана Шуваковић, која је остварила упечатљив ликовни израз. Изложба пред очи посетилаца презентује врхунску уметност једног давног времена које је представљало прекретницу српске историје, када је српски краљ Милутин (1282–1321) уздигао српску културу и уметност до тада невиђених висина. Изложба у Српској академији наука и уметности доноси нови поглед на вишеструке вредности Милутинове величанствене задужбине непролазне духовне лепоте. Како је то већ истакнуто, насупрот ћутању писаних извора, стоји огромна, до тада незамислива и касније никад превазиђена градитељска, задужбинарска делатност српског краља. Она је започела нимало случајно, након што је Милутин постао царски зет, априла 1299. године и на много начина је обележила његову владавину и краљевско, политичко, породично, идеолошко и духовно завештање, представљајући једно од највећих и најдуготрајнијих постигнућа српског краља. Манастир Грачаница стоји на крају низа свих Милутинових ктиторских постигнућа и, као таква, представља највиши домет српске и позновизантијске сакралне архитектуре, сликарства и уметности у целини, чији је блистав сјај ова изложба у потпуности дочарала, указујући на значај овог споменика у српској историји, уметности, а тиме и данашњици.

Анђела Гавриловић

Плакат изложбе *Не/обично лице сецесије*
(аутор плаката: Александар Јовановић)

ПРОЈЕКАТ ЈАЧАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА ЗЕМАЉА ДУНАВСКЕ РЕГИЈЕ ЗАСНОВАНОГ НА ЗАЈЕДНИЧКОМ НАСЛЕЂУ СЕЦЕСИЈЕ – ART NOUVEAU 2

Уметнички правац сецесија (*Art Nouveau*) настао је као реакција на европску академску уметност XIX века, оставивши снажан печат у готово свим областима модерног живота на почетку XX века. Уметници сецесије своју инспирацију нису проналазили у повратку антици, реалистичком приказивању слика из живота или у романтичарским доживљајима, већ у природним формама цветова и биљака, руралним мотивима и слободи облика и боја. Најважније сведочанство сецесије свакако су њена архитектонска достигнућа – грађевине, које и данас плене својом оригиналном формом и маштовитом декорацијом. Сецесијски објекти у овом подручју вуку корене углавном од бечке сецесије, која је преовладала и имала велики утицај на урбано планирање и архитектуру на прекретници векова. И наша земља се може похвалити значајним наслеђем из пери-

ода сецесије, које се мери са више стотина објеката јавне и приватне намене, сачуваних претежно у Војводини, али и у градовима јужно од Саве и Дунава. Највредније грађевине овог стила у Србији красе Београд, Нови Сад и Суботицу.

Кроз повезивање са неким од најеминентнијих установа културе у подунавским земљама региона Републички завод за заштиту споменика културе реализовао је до сада два међународна пројекта у чијем фокусу је било управо наслеђе сецесије: *Art Nouveau – Одржива заштита и промоција сецесијског наслеђа у земљама Дунавске регије*, који је реализован од 2017. до 2019. године и у коме је учествовало једанаест институција и организација из осам европских земаља, и *Art Nouveau 2 – Јачање културног идентитета земаља Дунавске регије заснованог на заједничком наслеђу сецесије*, у коме је учествовало осамнаест институција и организација из девет подунавских држава и који је реализован у периоду од 2020. до 2022. године. Оба пројекта финансирана су у оквиру Дунавског транснационалног програма Европске уније уз учешће партнера из Белгије, Румуније, Аустрије, Хрватске, Словеније, Мађарске, Бугарске и Словачке.

Водећи партнер пројекта *Art Nouveau 2 (leading partner)* био је румунски град Орадеа, а остали партнери (*project partners*) били су Градски музеј у Орадеи и Институт за културно наслеђе из Букурешта, Музеј примењене уметности и Универзитет „Јанош Кодолани“ из Будимпеште, Музеј уметности и заната из Загреба, Музеј примењене уметности из Беча, Технолошки универзитет из Братиславе и Републички завод за заштиту споменика културе из Београда. Придружени партнери пројекта (*associated partners*) били су Мрежа градова сецесије из Брисела, Универзитет у Љубљани, Канцеларија аустријског канцелара, Туристичка организација Аустрије и Удружење туристичких водича Беча, Метрополитен институт из Братиславе, Удружење туристичких водича Загреба, Министарство културе и медија Републике Хрватске и Министарство културе Републике Србије. Партнерство у овом пројекту имало је за циљ стварање транснационалне професионалне сарадње у области заштите и промоције наслеђа сецесије. Будући да је ова баштина готово свуда присутна у урбаним срединама Подунавља, она представља јаку кохезиону силу, коју су препознали партнери пројекта као одговор на потребе за јачањем културног идентитета и промоцијом сецесијског наслеђа кроз низ међусобно повезаних међусекторских ак-

Плакат филма *Изгубљена сецесије*
(аутор плаката: Владимир Џамић)

тивности. Пројекат је идентификовао изазове са којима се суочавају различите заједнице које деле ово културно наслеђе, а током реализације пројекта покренута су питања одговорног и одрживог коришћења сецесијског наслеђа као средства за јачање регионалног културног идентитета, али и коришћење овог заједничког вида наслеђа за подстицање локалног економског развоја. Скретнута је пажња да наслеђе сецесије представља део историје и свакодневног живота градова и мањих места ове регије, са јаким уверењем да ће чинити саставни део њене будућности.

Главне активности пројекта Art Nouveau 2 биле су подељене у три целине, односно радне пакете *Едукација*, *Истраживање* и *Промоција*. Сваки радни пакет имао је по три главне активности, у којима није било обавезно да учествују сви партнери (али је углавном учествовала већина партнера). Републички завод учествовао је у реализацији седам од укупно девет пројектних активности. Сваком од девет активности координирао је један партнер, који је био задужен да

осмисли план реализације и да прати рад осталих партнера до завршетка радова на тој активности. Републички завод координирао је реализацијом друге активности у оквиру радног пакета *Едукација* – „Online lectures“, која је за циљ имала продукцију кратких документарних филмова са темом везаном за наслеђе сецесије – предвиђених да буду доступни на интернет платформи YouTube. Укупан буџет пројекта износио је 1.827.119,50 €, у оквиру кога је буџет Републичког завода био 108.152,50 €. Пројекат је суфинансиран (85%) из фондова Европске уније (ERDF, IPA II), а сваки партнер морао је да обезбеди и сопствено учешће (15%).

У оквиру радног пакета *Едукација* Републички завод је реализовао изложбу *Не/обично лице сецесије* (*/Un/usual Face of Art Nouveau*), аутора Неде Џамић, историчара уметности. Изложба је отворена 8. јуна 2022. године у Културној станици „Свилара“ у Новом Саду, а организована је у сарадњи са Центром за историју, теорију и менаџмент уметности и културног наслеђа „Артис“ из Београда. Поставка је обухватила по седам грађевина из Суботице, Новог Сада и Београда, а циљ је био да се истакне једна од главних особина сецесијског уметничког покрета – декоративност. Стога је избор грађевина направљен са намером да се прикаже умешност њихових стваралаца у уношењу новина у архитектонску обраду фасада и ентеријера које је са собом донео покрет *Art Nouveau*. Такође, циљ изложбе био је да покаже како Суботица, Нови Сад и Београд имају значајно архитектонско наслеђе које припада овом покрету, а које можда заслужује и нешто бољи третман него што га тренутно има. Након Новог Сада изложба је гостовала у Орадеи (11. август – 15. септембар 2022), Темишвару (9. септембар – 12. новембар 2022), где је била постављена као прва изложба у новоизграђеном простору Музеја воде (Museul Apelor) и Суботичкој Градској кући (10–22. јун 2023).

У оквиру истог радног пакета (*Едукација*) Републички завод је продуцирао 35-минутни документарни филм *Изгубљена сецесија*, настао по мотивима књиге Викторије Алаџић *Суботишца која нестaje*. Филм прати судбину седам сецесијских грађевина у Војводини које су нестале у непосредној прошлости, или је процес њиховог пропадања у завршној фази, иако су све уживале заштиту према Закону о културним добрима. Нит која их је све повезала јесте личност професора архитектуре Викторије Алаџић, која је своју научну, универзитетску и педагошку каријеру по-

Плакат програма обележавања Дана сецесије 2022. године (аутор плаката: Владимир Џамић)

светила очувању сецесијског наслеђа у Србији. Намера је била да се филмом скрене пажња на то како наш свеукупни однос према овом наслеђу није увек адекватан значају и статусу које оно жива. Овај документарни филм реализован је у сарадњи са продукцијском кућом Ranč production из Београда, а режирао га је награђивани млади редитељ Лука Папић. Републички завод координирао је активност израде документарних филмова на нивоу читавог пројекта и он администрира YouTube страницу *Art Nouveau in Danube region*, преко које су документарни филмови свих партнера у пројекту доступни јавности.

У оквиру радног пакета *Исцртавање* Републички завод је учествовао у изради дигиталног каталога онлајн извора везаних за наслеђе сецесије који се могу наћи на интернету. Током реализације ове активности пописан је велики број дигиталних, јавно доступних извора о грађевинама, предметима и другим културним и уметничким делима у нашој земљи који припадају правцу *Art Nouveau* и који су сада доступни у оквиру дигиталног репозиторијума, којим управља Институт за културно наслеђе из Букурешта. Такође, у оквиру истог радног пакета Републички завод је прикупио податке (везане за сецесијска добра у

Србији) за израду Акционог плана за културну руту *Мреже градова сецесије*, како би се у будућности још боље искористиле погодности коју ова популарна рута Савете Европе нуди. Обе ове активности спроведене су у сарадњи са Центром за историју, теорију и менаџмент уметности и културног наслеђа „Артис“.

У оквиру радног пакета *Промоција* Републички завод је у два наврата организовао едукативне радионице за туристичке водиче из Београда, Новог Сада и Суботице. За потребе промоције сецесијских туристичких рута у овим градовима израдио је двојезичне (на српском и енглеском језику) туристичке брошуре *Secesija по мери радозналост шетача*, под слоганом „један град – пет грађевина – безброј прича“, чији је аутор историчар уметности Тамара Огњевић. Брошуре су реализоване као практичан водич, на темељу кога се сви заинтересовани за сецесију у три велика српска града самостално могу прошетати понуђеном рутом. Садрже корисне информације, мапу са уцртаном рутом, опис грађевина и њихов историјат, кратки животопис градитеља и наручилаца, али и низ занимљивости из културне историје ових места – због чега су прилагођене широком аудиторијуму. Брошуре су доступне на интернет страницама Републичког завода за заштиту споменика културе и Центра „Артис“, а део тиража подељен је туристичким организацијама наведених градова.

У оквиру истог радног пакета (*Промоција*) организовано је током две године (2021. и 2022) обележавање 10. јуна – *Светског дана сецесије (World Day of Art Nouveau)*, што је Републички завод осмислио заправо као обележавање *Светске недеље сецесије*, с обзиром на то да се оба пута организовало пет различитих догађаја у неколико градова током више дана у недељи. Током две године у Зрењанину, Новом Саду, Суботици и Београду организовано је уз учешће еминентних стручњака из различитих области укупно десет догађаја, и то сецесијских шетњи, радионица за децу, предавања, разговора, изложби и приказивања филмова, који су сви имали за циљ да са различитих аспеката и из другачијих перспектива што садржајније представе богато уметничко наслеђе сецесије у Србији. Ове активности Републички завод је реализовао у сарадњи са Центром за историју, теорију и менаџмент уметности и културног наслеђа „Артис“ и Агенцијом за маркетинг и продукцију уметничких пројеката „Културифик“ из Београда.

Током реализације пројекта, а на основу до тада остварене сарадње, Републички завод је

Фотографија са потписивања меморандума о сарадњи са румунским Институтом за културно наслеђе (фото: Павле Марјановић)

потписао 9. септембра 2021. године меморандум о сарадњи са Институтом за културно наслеђе из Букурешта, сродном институцијом, која по свом профилу у делатности коју обавља у Румунији представља на неки начин пандан Републичком заводу у Србији. Разлози су били, осим остварене добре сарадње и заједничких активности у оквиру пројекта, и заједничко културно наслеђе од обостраног интереса, попут Римског лимеса, заједничког железничког и индустријског наслеђа, затим српске културне баштине у ру-

мунском и румунске баштине у српском делу Баната. На самом крају пројекта Републички завод је био домаћин тродневне *Завршне конференцију пројекта Art Nouveau 2* од 5. до 7. децембра 2022. године у Београду. Свечани део ове међународне конференције, на коме је представљено наслеђе сецесије у Србији, као и сви резултати пројекта, одржан је 6. децембра у Српској академији наука и уметности, уз учешће тридесет петоро колега из осам партнерских организација и институција које су учествовале у реализацији пројекта. Поред сумирања резултата, на конференцији су разматрани различити видови и правци будуће сарадње између партнерских институција на очувању и заштити сецесијског наслеђа и након званичног завршетка пројектних активности.

Због свог ангажованог деловања у пројектима Art Nouveau и Art Nouveau 2 Републички завод је 2022. године добио позив да се као институција прикључи међународној организацији *Мрежа градова сецесије (Réseau Art Nouveau Network)*, која постоји од 1999. године и коју чини двадесет осам институција из петнаест држава (четрнаест европских земаља и Куба). *Мрежа градова сецесије* једна је од највећих паневропских организација која се баве заштитом културног наслеђа кроз различите активности и пројекте, од којих је можда и најпознатији управо помињано обележавање 10. јуна – *Свејског*

Завршна конференција пројекта Art Nouveau 2 у Београду 6. децембра 2022. године (фото: Татјана Трипковић)

дана сецесије, које је за десет година, колико се прославља, стекло светску препознатљивост. Нажалост, због недостатка институционалне подршке, Републички завод још увек није аплицирао за чланство у овој организацији – иако за то испуњава све услове.

Републички завод наставиће и у будућности интензивно да се бави заштитом и промоцијом сецесијског наслеђа у Србији, користећи искуства и знања која је стекао у међународним пројектима реализованим од 2017. до 2022. године. Фокус будућих активности биће на стварању што ефикасније правне заштите урбаних градских језгара градова који баштине значајно наслеђе овог покрета, пре свега кроз очување самих грађевина, али једнако значајно и кроз очување историјског амбијента у коме су оне изграђене и у коме се сада налазе, користећи се принципима интегративне заштите и одрживог развоја. Значајне напоре уложиће и у подизање свести о овом значајном виду културног наслеђа Европе – које је уткано у културни идентитет народа и држава Дунавске регије, којој и Србија припада. Надамо се, такође, да ћемо у будућности то радити као пуноправни члан међународне организације *Мрежа градова сецесије* – јер Србија и њен главни град заслужују да се нађу на овој престижној мапи сецесијских градова света.

ВАЖНИ ЛИНКОВИ:

<https://www.interreg-danube.eu/approved-projects/artnouveau2>

<https://www.youtube.com/@artnouveauindanuberegion9883>

https://www.youtube.com/watch?v=UWxoII40dPY&t=3s&ab_channel=ArtNouveauinDanuberegion

https://www.heritage.gov.rs/cirilica/aktuelnosti_scesija_po_meri_radoznalog_setaca.php

https://www.heritage.gov.rs/cirilica/aktuelnosti_scesija_tema_prostora_interpretacije_decembar_2021.php

https://www.heritage.gov.rs/cirilica/aktuelnosti_svetski_dan_scesije_jun_2021.php

https://www.heritage.gov.rs/cirilica/aktuelnosti_ART_NOUVEAU_2_Strengthening_the_cultural_identity_of_the_Danube_region_by_building_on_common_heritage_of_ART_NOUVEAU.php

Тајјана Тријковић, Владимир Цамић

ДРУГИ РЕГИОНАЛНИ КУРС О ИНТЕРПРЕТАТИВНОМ ПЛАНИРАЊУ НА ОБЈЕКТИМА УПИСАНИМ НА УНЕСКОВУ ЛИСТУ СВЕТСКЕ БАШТИНЕ

„Кроз тумачење, разумевање
Кроз разумевање, уважавање
Кроз уважавање – заштита“

Фримен Тилден

Интерпретативно планирање, које је почетни корак у процесу формирања програма институција које спроводе неформално учење, није у Србији довољно познато и примењивано. Мањак практичног искуства могао би да се побољша организовано едукацијом, уз подршку релевантне стручне литературе и документације, разменом искустава и узајамним професионалним подстицањем. Интерпретирати значи објаснити нешто на смислен начин, а интерпретација наслеђа значи осмишљавање најприкладнијег начина његовог презентирања. То је процес доношења одлука који спаја потребе менаџмента неке институције и усклађивање ресурса са потребама и жељама посетилаца, како би се одредио најефикаснији начин за преношење информације, поруке, приче и искуства циљној публици. Термин *phenomena* у интерпретативном планирању наслеђа подразумева све што може да се осети чулима. Интерпретација се заснива на принципима које је поставио амерички теоретичар Фриман Тилден (Freeman Tilden, 1883–1980), фокусирајући се посебно на повезивање садржаја са личним искуством посетиоца, изазивајући емоције, мисао или даље испитивање теме.

Унесков Регионални биро за науку и културу Европе био је покровитељ *Другог регионалног курса о интерпретативном планирању на објектима уписаним на Унескову листу Светске баштине*, организованог од стране интернационалне мреже European Association for Heritage Interpretation – Interpret Europe-IE.¹ Повод је био педесет година од усвајања Конвенције о Свет-

¹ Асоцијација Interpret Europe (IE) заснована је на чланству са добротворним статусом и основним задатаком да буде од користи свима који примењују непосредна искуства да природном и културном наслеђу дају дубље значење. У складу са концептом тумачења наслеђа, IE подстиче дијалог и партнерства између удружења и универзитета, институција и професионалаца из више од четрдесет земаља, како би разменили знање и допринели да наслеђе постане још значајније и драгоцене. Мисија IE је јачање капацитета свих који промовишу корисне везе са европским природним и културним наслеђем, као сегмент обликовања наше заједничке будућности.

1. Теоријски део тренинг курса у Љубљани (фото: Zhi Ye)

ској баштини и сто педесет година од рођења архитекте Јоже Плечника (1872–1957). У организацији курса учествовали су Министарство културе Словеније и словеначка Национална комисија за Унеско, уз подршку Музеја архитектуре и дизајна, Завода за заштиту споменика културе Словеније, Музеја и галерије Љубљана, Града Љубљане и Универзитета у Љубљани – Правног факултета. Основни циљ курса био је да полазницима обезбеди опште разумевање дисциплине интерпретације наслеђа, укључујући њене принципе, праксу и процес планирања, а намењен је професионалцима из области управљања добрима Светске баштине у Европи, посебно онима који су струковно оријентисани на презентацију и интерпретацију културног наслеђа. Курс је организован у периоду јун–октобар 2022. године, уз учешће 25 полазника из различитих земаља.²

Прву фазу курса чинио је дводневни онлајн вебинар *Увод у интерпретацију наслеђа у контексту Светске баштине* (7–8. јун 2022), како би полазницима био представљен пројекат, његови циљеви и програм. После упознавања са организаторима и тренерима, који ће их усмеравати, полазници су добили прилику да изнесу

своја искуства у заштити споменика културе, интерпретацији наслеђа и управљању локалитетима. Другог дана, на округлом столу, словеначки стручњаци су кратким презентацијама упознали полазнике са различитим аспектима интерпретације који ће бити обухваћени курсом, а тренери су им дали информације о писаним задацима/упитницима који их на месечном нивоу очекују као обавезан део пред скуп у Љубљани.

Тренинг курс *Интегрално планирање у Љубљани* (19–23. септембар 2022), у Плечниковом родном месту, граду који је обележен његовим архитектонским изразом, одвијао се на културном добру уписаном на Унескову листу Светске културне баштине 2021. године: *Дела Јоже Плечника у Љубљани, Урбанистички дизајн њо мери човека* (Works of Jože Plečnik in Ljubljana – Human Centered Urban Design). Курс су држали сертификовани тренери из ИЕ, Валја Стергиоти (Valya Stergioti) и Торстен Лудвиг (Thorsten Ludwig), а спроведен је на терену – историјском језгру Љубљане, као и у просторијама Правног факултета и Градског музеја у Љубљани.

Петодневни програм курса је обухватао разнородне активности: појединачни и групни рад, презентације тренера, састанке са заинтересованим странама, као и вежбе на отвореном и у про-

² Из Србије полазник је била Ана Радованац Живанов, виши конзерватор-истраживач Републичког завод за заштиту споменика културе.

2. Радионица на отвореном, центар Љубљане
(фото: Zhi Ye)

сторијама различитих културних и образовних установа. Полазници су били подељени у више група, а радионице су се односиле на фокусирање на појам наслеђа (шта је наслеђе и како се интерпретира), затим на људе-*сџејхолдере* (улога појединаца, контактирање јавности, припрема интервјуа са представницима заинтересованих страна, вредновање резултата, прикупљање података о грађанима у околини заштићеног наслеђа), на менаџмент и интерпретативне сервисе (улога управљања локалитетом, начини презентовања/интерпретирања наслеђа, како се „уживети“ у улогу посетиоца, затим процене и размене искуства, као и могућности одрживости у интерпретативном планирању). У завршној фази радионице фокус је усмерен на планирање и примену интерпретативних сервиса на одређеној локацији, тј. састављање нацрта интерпретативног плана, са по пет истакнутих феномена, за сваку групу полазника. Све групе су на терену радиле на истом делу строгог центра Љубљане, који носи печат визионарског рада архитектке Јоже Плечника. Последњег дана, за полазнике је предвиђено обавезно полагање писменог теста са теоријским делом курса, а затим представљање групно припремљених презентација. На крају је уприличена свечана додела сертификата о успешно завршеном тренинг курсу за полазнике који су положили тест. Слободно време обogaћено је пријатним и корисним посетама кући архитектке Јоже Плечника, Музеју за архитектуру и обликовање и тврђави Горњи град у Љубљани.

По завршетку курса у Словенији следећа фаза односила се на креирање нацрта интерпре-

3. Групна фотографија полазника тренинг курса
у Љубљани (фото: непознати пролазник)

тативног плана за одређени локалитет из земаља полазника, а за Србију је одабрано непокретно културно добро од изузетног значаја – Београдска тврђава, са насловом нацрта/плана *Музиком кроз историју, Калемегдан – вечна инспирација*. Пружен је носталгичан, документован увид у развитак грађанске класе и друштвеног живота с краја XIX и почетком XX века, интерпретиран кроз сегменте историје Калемегданског парка. Истраживање обухвата пет феномена – музички павиљон, Мале степенице са фонтаном, меморијалну бисту песника Војислава Илића, споменик Победник и калемегданску променаду – који су интерпретативно обрађени, поштујући теоријске захтеве курса, и у оквиру којих су понуђени интерпретативни сервиси. Завршен и предат нацрт интерпретативног плана разматран је на успешно организованом онлајн састанку са тренерима.

Овим је завршен програм тренинг курса, с тим што је одабраним учесницима понуђен корак даље ка стицању сертификата за лиценцираног интерпретативног планера ИЕ. Програм за сертификат, у трајању од 12 месеци, подразумева истраживање документације и теренску праксу, као и појединачни рад са тренерима, и на крају писање завршног рада. Очекује се да ће након завршеног програма Србија добити првог интерпретативног планера, што би, захваљујући професионалном приступу и постепено стеченом искуству, допринело прихватању интерпретације културног наслеђа као неодвојивог дела модерне конзерваторске праксе.

Ана Радованац Живанов

ТРЕНИНГ ЗА ОБНОВУ ОБЈЕКТА ОД ЗЕМЉЕ

21–25. јул 2022, Хостим, Република Чешка

SHS тренинг центар у Хостиму

Хостим (Hostim), село близу Моравске Буђевице (Moravske Budejovice) на југу Чешке, место је окупљања заљубљеника у земљану архитектуру, било да се радило о истраживачима, факултетским предавачима, етнолозима, грађевинским инжењерима, архитектама, конзерваторима, дизајнерима, занатлијама или власницима објеката од земље. Овде се налази седиште *Удружења за земљану архитектуру*¹, које је за своје потребе адаптирало већ деценијама затворену фабрику пива из средине XVIII века. SHS, како се скраћено назива ова организација, од 2009. године у континуитету одржава курсеве *Learn Earth*, настале у сарадњи професионалаца из области земљане архитектуре из различитих европских земаља и UNESCO Катедре за земљану архитектуру. Тренинзи су посвећени земљи као градитељском материјалу, блатним малтерима, техници набоја, зиданим конструкцијама, унутрашњем уређењу и декорацији и обнови објеката од земље. Ови курсеви су вредновани у складу са ECVET² системом и намењени полазницима различитих нивоа знања из многих области.

ECVET тренинг за обнову објеката од земље

У периоду од 21. до 25. јула 2022. године у SHS центру одржан је *ECVET тренинг за обнову објеката од земље*. Према европском оквиру

¹ *Sdruženi hlineného stavitelství*, скраћено SHS.

² *European credit system for vocational education and training* (Европски кредитни систем за стручно образовање и обуку) представља инструмент за подршку доживотног учењу, који омогућава мобилност европских ученика и професионалаца и флексибилност путева учења за постизање професионалних квалификација.

ECVET за градњу земљом постоји преко двадесет година. Први пилот-пројекат, коме су у фокусу били блатни малтери, рађен је 2002. до 2005. године и у њему је учествовало четрнаест партнера из Бугарске, Француске, Немачке, Грчке, Пољске и Енглеске. Током наредних година реализовано је још пет сличних европских пројеката. У *Leonardo PIRATE* пројекту, који је трајао од 2012. до 2015. године, међу осам земаља учесница била је и Србија. Драгана Којичић, као представник агенције *Кућа чуваркућа* из Новог Сада, радила је на креирању тренинга за градњу монолитних објеката (набојем и бубљама), зиданих објеката (ћерпичем и стабилизаним блоковима) за мајсторе нивоа 3 и 4 и надзор на градилишту, нивоа 5 и 6.

1. Вечерња предавања на ECVET тренингу за обнову објеката од земље, Хостим, 2022 (фото: Марија Драгишић)

класификација³ тренинг је био нивоа 3, што се у грађевинском сектору примењује на раднике који преузимају одговорност за извршавање задатака, односно могу самостално да обављају послове.

На тренингу је учествовало дванаест полазника, и то: из Аустралије (1), Румуније (1), Велике Британије (1), Италије (1), Ирске (3), Чешке (1) и Србије (4)⁴. Разнолика национална припадност била је плодно тло за размену знања о локалним земљаним архитектурама. Шаренолика старосна, а посебно образовна структура групе и различити мотиви који су их довели у Хостим дали су додатну вредност тренингу.

Тренинг се састојао од практичног и теоријског дела. На теоријском делу предавачи су били грађевински инжењери специјализовани за земљану архитектуру – Ивана Жабиčkova (doc. Ing. Ivana Žabičková, CSc), Јан Милер (Ing. Jan Müller, Ph.D.) и Зденек Вајпустек (Ing. Zdeněk Vejpustek, Ph.D.). Овај део обуке је био посвећен упознавању најчешћих врста и узрока оштећења на објектима од земље, као и томе како проценити ко је и у којој прилици компетентан да изврши

³ *European Qualification Framework* представља европски оквир за поређење квалификација изван националних система, према осам референтних нивоа – од основног нивоа 1 до напредног нивоа 8. Примењује се на све врсте образовања, обуке и квалификација, од школског образовања до академског, професионалног и стручног.

⁴ Из Србије су учествовале Драгана Којичић, Оља Тодосијевић и Руџица Јањић, из Клуба финих заната из Мошорина, и Марија Драгишић, конзерватор-истраживач из Републичког завода за заштиту споменика културе.

2. Полазници курса на практичном раду, Хостим, 2022
(фото: Марија Драгишић)

поправку. Предавања, уз презентације, а потом и дискусије, одвијала су се у вечерњим часовима у просторијама SHS центра.

Током дана полазници су имали практични део тренинга, који је држао мајстор Зденек Вајпустек (Zdeněk Vejrustek). У овом делу курса учесници су имали прилику да покажу практичне вештине које су стекли на разним курсевима и радионицама на тему земљане архитектуре. Учествовали су у радовима на санацији оштећеног зида од ћерпича, дозиђивању ћерпичем, репарацији напуклог земљаног пода, отварању нових прозорских и вратних отвора на објекту од земље итд.

Тренинг је употпуњен једнодневном екскурзијом у оближње место Јешовице (Ješovice) и посетом куће од земље у фази рестаурације, барокног дворца и локалног музеја.

На крају тренинга полазници су полагали писмени тест и практични испит. Тест је базиран на подацима који се добијају кроз предавања, док је практични део испита извршење неког конкретног задатка, познатог из претходног искуства или са практичног дела курса. Успешно завршеним испитима стиче се ECVET сертификат за обнову објеката од земље.

ECVET тренинзи у Србији

Месец дана након реализованог тренинга у Хостиму, 26. августа 2022. године, представници SHS из Чешке били су да пруже помоћ, али и оцене квалитет одржавања првог ECVET тренинга у Србији. Курс се одвијао у организацији Клуба финих заната у Мошорину, а водила су га три тренера – Драгана Којичић, Оља Тодосијевић и Ружица Јањић. Тренинг посвећен упознавању општих карактеристика земље као градитељског материјала – *Од сировог мајтеријала до мешавине земље*, нивоа 2 ЕОК-а, похађало је пет полазника, који су након успешно завршеног практичног и теоријског испита стекли сертификате издате од стране SHS-а.

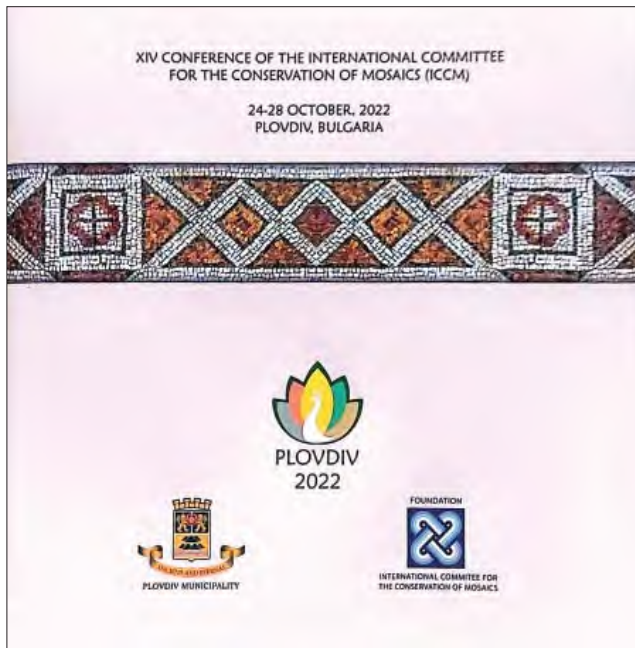
Почетком 2023. године Клуб финих заната потписао је *Меморандум о разумевању* са осталим чланицама групе ECVET за градњу земљом, чиме је постао званични представник и кровна организација за одржавање ECVET тренинга у Србији и издавање сертификата за градњу земљом.

Током 2023. године Клуб финих заната планира да одржи четири тренинга, односно два тренинга посвећена земљи као градитељском материјалу (М2) и два тренинга посвећена обнови објеката од земље (R3).

За крај

Данас су традиционални градитељски занати незаобилазна тема када је реч о очувању нематеријалне баштине, зеленој градњи, заштити народног градитељског наслеђа, климатским променама, као и бројним другим областима које позивају на еколошки приступ и одрживи развој. У складу с њиховом актуелизацијом, јављају се различити покрети који их промовишу и шире. Један од веома добрих начина за очување, преношење, али и смештање у савремени контекст традиционалних градитељских знања и вештина јесу тренинзи попут ових посвећених земљаној архитектури. Како се сад већ званично реализују у Србији, остало је само да их подстичемо и прихватимо као важан део конзерваторске праксе.

Марија Драгишић, Драгана Којичић

1. Plakat za ICCM 14. Međunarodna konferencija o konzervaciji mozaika, Plovdiv

ICCM 14. MEĐUNARODNA KONFERENCIJA O KONZERVACIJI MOZAIKA

Plovdiv 2022. godine

Međunarodno udruženje za konzervaciju mozaika (ICCM) osnovano je 1977. godine. Osnivač je bio Gaël de Guichen (Gael de Guichen) u Međunarodnom centru za proučavanje očuvanja i restauraciju kulturnih dobara (ICCROM) u Rimu. Tađa je jedanaest stručnjaka – konzervatora, arheologa i historičara umjetnosti – odlučilo da osnuje udruženje za konzervaciju mozaika i pomoglo u promovisanju same konzervacije mozaika kao posebne oblasti.

Ciljevi organizacije su: očuvanje mozaika kroz studije o tehnologiji mozaika i njihovoj konzervaciji u praksi, održavanje i prezentacija mozaika, podsticanje međunarodnih razmena i iskustava u oblasti konzervacije mozaika, kao i pružanje saveta zainteresovanim za radove u okviru teme kojom se bavi organizacija.

ICCM promovise očuvanje nasleđa, baveći se radovima u oblasti mozaika. Kao najvažnije ističe se *in situ* konzervacija, koja je jedan od prvih predloga organizacije. Takođe, odigrala je veliku ulogu u схватању превентивне конзервације и одржавању очувања мозаика.

За 45 година постојања, у оквиру ICCM-а одржано је 13 међународних конференција широм Европе и Северне Африке, и неколико окру-

глих столова са заједничком темом која се односи на промоцију и заштиту мозаика.

У периоду од 24. до 29. октобра 2022. године, у Пловдиву у Бугарској, одржана је 14. Међународна конференција за конзервацију мозаика, са темом „Очување мозаика у променљивом окружењу: изазови и могућности“ (сл. 1). На конференцији је било 150 конзерватора из 27 држава. Рад Републичког завода за заштиту споменика културе представили су Војин Николић, технолог, саветник, Маријана Протић, сликар конзерватор-рестауратор, саветник, Немања Смичиклас, сликар конзерватор-рестауратор, саветник, и Филип Јанковић, сликар конзерватор-рестауратор, стручни сарадник. Конференција је трајала пет дана и састојала се из осам целина: Мозаици у урбаним срединама; Очување и управљање; Мозаици модерног доба; Документација; Мозаикон (Mosaikon); Студије случаја; Постер презентација и видео презентација.

У оквиру презентације постера, међу педесет радова изложена су два постера представника из Републичког завода за заштиту споменика културе.

Маријана Протић, сликар конзерватор-рестауратор, саветник, приказала је рад на тему „Изазови конзервације мозаика са крстионице на Акропољу, на археолошком локалитету Царичин град“ (сл. 2). Приказан је проблем реконзервације *in situ* мозаика. Мозаик из крстионице је откривен 1937. године и уклоњен са своје првобитне локације 1979, а враћен на место 1981. године и уроњен у армирану бетонску основу. Конзервацију је тада извршио конзерватор-рестауратор Мабрук Хам-роуни (Mabrouk Ham-gouni) са локалитета Ел Ђем (El Jem) у Тунису. Услед лоших временских утицаја током година, мозаик и декоративни малтер је претрпео бројна оштећења. Такође је и девастиран неовлашћеним ископавањима 2010. године. Ограничена испитивања, кратко време за извођење изузетно сложених конзерваторско-рестаураторских радова, лоши временски услови и други фактори утицали су на избор методологије и на доношење бројних компромиса како би радови на време могли бити завршени. Конзерваторско-рестаураторски радови на крстионици су пример различите проблематике, са којима се сусрећу конзерватори-рестауратори мозаика када је у питању реконзервација на лицу места (сл. 3).

Филип Јанковић, сликар конзерватор-рестауратор, стручни сарадник, изложио је рад на тему „Реконзервација и рестаурација *in situ* мозаика са археолошког налазишта Феликс Ромулијана“ (сл. 4). Приказана је реконзервација мозаика који се

2. Рад Маријане Протић на тему „Изазови конзервације мозаика са крстионице на Акропољу на археолошком локалитету Царичин град“

налази у античкој римској царској палати. Археолошко налазиште Феликс Ромулијана налази се на Унесковој листи Светске културне баштине од 29. јуна 2007. године.

Археолошка испитивања и конзерваторско-рестаураторски радови у Гамзиграду започети су 1953. године. Подови палате прекривени су подним мозаиком, који представља највиши домен мозаичке уметности постхеленистичког доба. Мозаик је округлог облика и налази се у холу између тролисне и четворолисне просторије. Конзервација овог мозаика рађена је осамдесетих година XX века, али због неадекватних услова чувања, атмосферских прилика и других утицаја 2014. године извршена је реконзервација. Због кратког временског рока за завршетак радова изведени су само неопходни радови, који су обухватили потпуну конзервацију и рестаурацију уз прописан начин чувања и презентације овог мозаика. Радови су изведени у најкраћем року, на најбољи начин који је био изводљив у том тренутку.

Представник видео презентације испред Републичког завода за заштиту споменика културе

је Немања Смичиклас, сликар конзерватор-рестауратор, саветник, који је представио видео рад на тему радионице „Археолошка налазишта са мозаицима: праћење и одржавање“ (сл. 5). Видео рад је настао као резултат петодневне радионице, која је обухватала низ предавања и практичних вежби. Одржана је на археолошком локалитету Феликс Ромулијана. Учесници су могли да стекну знања о мозаику, степену и начину његове деградације, као и начину одржавања и презентације мозаика. Предавања су водили стручњаци из области археологије, конзервације и рестаурације. Цео

3. ICCM конференција у Пловдиву 2022, Маријана Протић, Немања Смичиклас и Филип Јанковић испред својих плаката (фото: Војин Николић)

пројекат радионице и издавње публикације су финансирани Друштво конзерватора Србије и Министарство културе. Крајњи производ ове радионице је штампани приручник, на енглеском и српском језику, који се односи на праћење стања и одржавање мозаика на археолошким локалитетима. Циљ целе радионице је био подизање свести о заштити мозаика, као и давање основних смерница о осетљивости ове врсте наслеђа и начинима превентивне конзервације.

У оквиру целине која је обухватала излагање о мозаицима у урбаним срединама Војин Николић, технолог, саветник, изложио је рад са темом „Изазови одржавања и конзервације мозаика у урбаној средини на примеру савременог мозаика из центра Београда“ (сл. 6). Предавањем је приказао све изазове у одржавању и конзервацији мозаика који се налазе у урбаној средини. Фокус је био на мозаицима насталим после Другог светског рата, преко оних са тематиком НОБ-а, до модерних мозаика који украшавају јавна здања у градовима, а који су запостављени и за њих не постоји план

4. Rad Filipa Janковића na temu „Реконзервација и реставрација in situ мозаика са археолошког налазишта Феликс Ромулијана“

заштите, нити су категорисани као културно добро. Пример за ово предавање био је савремени мозаик из центра Београда, копија мозаика са крстионице са археолошког локалитета Стоби. Приказана представа пауна изведена у мозаичној техници била је поклон Северне Македоније граду Београду за Самит несврстаних 1989. године. Вредност мозаика је велика, о чему говори и чињеница да овај мотив краси једну од новчаница Републике Северне Македоније. Мозаик је оштећен 2009. године, када је зграда на којој се налази реновирана и извршена пренамена објекта у хотел. Захваљујући информацији случајног пролазника, радови су заустављени брзом реакцијом Републичког завода за заштиту споменика културе. Мозаик је очуван, а девастирани делови су реконструисани. Ово је пример проблема са којим се сусрећу конзерватори у градским целинама, како нераумевање културног наслеђа утиче на његово пропадање.

Такође у оквиру ове сесије представљен је рад Красимира Тодорова (Krasimir Todorov), стручњака за наслеђе и водећег архитекте у пре-

дузећу „Атеље Дуо“ (Atelie DUO), и Милене Крачанове (Milena Krachanova), директора Националног института за непокретно културно наслеђе из Бугарске. Тема рада била је „Визиторски центар Бискупске базилике Филипополиса – на археолошком локалитету у урбаном окружењу. Истраживање и презентација ранохришћанског археолошког налазишта и мозаика“. То је највећа базилика из периода IV–VI века у Бугарској. Јединствена је по декорацији и архитектури, садржи мозаик површине од 2000 м². Уврштена је 2018. године на Унескову тентативну листу Светске културне баштине. Коначни циљ иницијативе, која је окупила бројне стручњаке, била је изградња склоништа на археолошком локалитету. Главни циљеви пројекта су: интеграција у урбано ткиво, излагање два мозаичка слоја; стратегије контроле климе и осветљења за археологију и мозаике; презентација и јавна комуникација као суштински део процеса очувања културног наслеђа.

У оквиру сесије о документацији свој рад су представили Стефанија Кловераки (Stefania Chlouveraki), Димитрос Макрис (Dimitrios Makris) са Универзитета западне Атике (Грчка) и Сергин Акпек (Sergin Akpek), Америчка болница у Истанбулу (Турска), са темом „Медицинска технологија и 3D-снимање у служби конзервације мозаика“.

Испитивање и документација су важни процеси у доношењу одлука за конзервацију културног материјала. Ова презентација демонстрира предности употребе медицинских инструмената и хардверског софтвера за 3D-снимање и проучавање преносивих мозаика. Примена компјутеризоване томографије (ЦТ-скенирања) омогућила је дводимензионални приказ унутрашње структуре мозаика. Тродимензионални оптички ласер у комбинацији са фотограметријом дао је прецизан и мерљив 3D-модел, ортофотографије, као и топографске информације, које садрже свеобухватан запис о садашњем стању очуваности и драгоцено средство за документовање будућих интервенција.

Сесија „Мозаик модерног доба“ представила је бугарски споменик културе Бузлуца, у излагању под насловом „Брига за следеће генерације. Хитне мере за мозаике споменика Бузлуца“. Свој рад су представили Никифор Харлампијев (Nikifor Harlampiev), Национална академија уметности у Софији, Лаура Мелпомени Тапин (Laura Melpomeni Tapin), Невладина организација Диадрасис у Атини.

Споменик Бузлуца изграђен је 1981. године као симбол бугарског комунизма. Поред једин-

5. Видео рад Немање Смичикласа на тему радионице „Археолошка налазишта са мозаицима праћење и одржавање“

ствене архитектуре садржи око 1000 m² мозаика. Мозаик у оваквом стању и тих размера изазов је за сваког конзерватора-реставратора. У процес проналажења идеалног решења за очување ових мозаика укључени су били бројни стручњаци, али и студенти постдипломских студија конзервације и рестарације у Бугарској и Швајцарској. Сви процеси који су извођени били су транспарентни и доступни јавности кроз активне медијске и друштвене кампање. На овај начин су први пут мозаици с краја XX века били централна тема бугарских вести. Захваљујући посвећености тима и упркос екстремним условима за рад, сви мозаици из унутрашњег и спољашњег прстена су сачувани применом одговарајућих, неопходних мера хитне конзервације. Да би се мозаици максимално заштитили од даљег пропадања, изграђена је привремена заштитна конструкција. Независна је целина и састоји се од дрвене конструкције, металног крова и бочних зидова од паропропусне, водонепропусне фолије. Постављено је неколико уређаја за контролу климе. Захваљујући овом пројекту, Бузлуцини мозаици су довољно стабилни да избегну даља оштећења, а добили су на времену за даље доношење одлука док се зграда коначно не очува.

Посебна сесија била је „Мозаикон“ (Mosaikon). Представљен је рад организације Mosaikon, која је настала иницијативом Гети института за конзервацију (Getty Conservation Institute), Гети фондације (Getty Foundation), ICCROM-а, ICCM-а, 2008. године ради побољшања начина конзервације и очувања археолошког мозаика у региону јужног и источног Медитерана. Да би постигли своје циљеве, фокусирали су се на обуку, развој одржавања пракси за очување мозаика, као и јачање професионалне мреже људи. Деценију касније Мозаикон је обучио преко 200 људи, направио бесплатне публикације и дидактичке материјале на четири језика и помогао у стварању великог броја националних радионица за

6. Предавање Војина Николића са темом „Изазови одржавања и конзервације мозаика у урбаној средини на примеру савременог мозаика из центра Београда“ (фото: Филип Јанковић)

конзервацију мозаика. Дошао је до завршне фазе 2019. године. Та фаза је подразумевала подршку најперспективнијим учесницима кроз напредне теренске школе и обуку; прикупљање средстава и напора да се подржи и одржи мрежа Мозаикон. Иако је пандемија створила додатне изазове и изазвала одређена кашњења, организација је напредовала са завршном фазом и пронашла начине да подржи и развије праксу, која ће бити њено трајно наслеђе.

Као крајњи резултат ових дугогодишњих конференција на тему конзервације мозаика настали су бројни зборници, преко којих је ICCM значајно допринео побољшању квалитета литературе у области конзервације мозаика.

Циљ свих конференција јесте размена искуства и упознавање културног наслеђа других држава. Поред тога, велики значај лежи у диверзитету учесника и размени идеја, као и радних проблематика различитог порекла, а међусобно умрежавање учесника може довести до будућих заједничких пројеката и развијања пословне етике.

У оквиру ове ICCM конференције организовани су излети на којима су приказани споменици културе Бугарске. Посећен је споменик на Бузлуци, музеј у Старој Загори и епископска базилика у Пловдиву, где су презентована различита решења конзерваторско-реставраторских радова на мозаицима. Поред ових места, организоване су посете римском форуму, стадиону, античком амфитеатру, као и гробницама.

Следећа конференција биће одржана 2025. године у Атени.

Филип Јанковић

РАД РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ТОКОМ 2022. ГОДИНЕ¹

Централна установа заштите непокретног културног наслеђа Републике Србије од 1960. године носи назив *Републички завод за заштитију споменика културе – Београд*², а од 1971, након што му је припојен *Југословенски институт за заштитију споменика културе*, одговоран је за рад мреже установа заштите у Републици. Стварни датум оснивања установе је 25. 6. 1947. године, када је Влада Народне Републике Србије основала *Завод за заштитију и научно проучавање споменика културе НРС*, чији је Републички завод правни наследник.

Иако је 2022. била година значајног јубилеја, рад на проучавању, документовању и утврђивању непокретних културних добара, праћењу стања и спровођењу конзерваторско-реставраторских радова, као и други послови у оквиру редовне делатности, реализовани су уобичајеним темпом, а обележавање године у којој се навршило три четврти века постојања и рада ове установе културе било је у духу представљања рада и постигнућа Завода, као и промоције вредности наше споменичке баштине. Уместо одржавања свечане седнице поводом обележавања јубилеја, 75 година рада РЗЗСК, од јуна до децембра 2022. године два до три пута месечно одржавани су јавни догађаји на којима су представљени резултати рада стручњака који су у деценијама након оснивања установе били ангажовани на проучавању, заштити и презентацији најзначајнијег непокретног културног наслеђа Републике Србије, као и друге активности из делокруга рада Завода.

Рад на доношењу, спровођењу и остварењу увида у спровођење мера техничке заштите непокретних културних добара

У оквиру редовне делатности Завода током 2022. године остварен је увид у стање 78 непокретних културних добара у циљу истраживања, вредновања и прикупљања документације потребне за израду Одлука о утврђивању, од чега је у даљу надлежност Министарству култу-

ре прослеђено 30 предлога, а за 18 већ утврђених добара урађена је ревизија Одлука, односно утврђене су заштићена околина и мере заштите културног добра и његове заштићене околине. До краја 2022. године у Централни регистар је уписано 2549 непокретних културних добара, од чега са статусом изузетног значаја 201, а великог значаја 582.

Запоселни стручњаци Завода³ су током 2022. године међу бројним обрађеним предметима из делокруга рада установе издали 150 мера техничке заштите за непокретна културна добра, 20 услова за планска документа, међу којима су и услови за израду *Плана генералне регулације Града Београда*, измена и допуна *Просјорног плана подручја посебне намене археолошког налазишта Бело брдо у Винчи* и елаборат за *План делатне регулације подручја Каленићки њрњавор*, затим 34 мишљења у оквиру доношења планске документације и скоро 240 мишљења у поступку озакоњења објеката. Израђене су и две студије заштите непокретног културног наслеђа на подручју Црног врха и Бање Ковиљаче. У сарадњи са амбасадом Републике Србије у Скопљу извршен је увид у стање дела меморијала у Републици Северној Македонији.

У оквиру програмске делатности реализоване су 32 активности, укупне вредности пројеката од око 97 милиона динара (~ 824.000 €). Вредност активности реализованих у оквиру капиталног пројекта *Испраживање, заштитиња и презентација налазишта Бело брдо у Винчи* износила је око 30 милиона динара (~ 252.000 €), а активности у оквиру завршне године реализације међународног пројекта *Art Nouveau 2 (2020–2022)* око 4 милиона (~ 218.000 €).

¹ За припрему рада коришћени су појединачни, периодични и годишњи извештаји РЗЗСК за 2022. годину.

² У даљем тексту Завод или РЗЗСК.

³ У Републичком заводу је 2022. године било 59 запослених, од чега је двоје ангажовано на одређено време. Са високом стручном спремом запослено је 47 стручњака. Осим унапређења односа у погледу сигурности запослења и подизања квалитета радног окружења, посебна пажња се поклања усавршавању запослених, како у погледу академског образовања, тако и стручног усавршавања. Поред пет доктора наука (два архитекта и по један историчар уметности, историчар и хемичар) и једног доктора уметности, што је 10,5% стручњака са највишим степеном академског звања, на докторским студијама су два археолога, два историчара уметности, један архитекта и један конзерватор, те је пројекција да ће у наредним годинама петина стручњака имати највише научноистраживачке компетенције у различитим научним областима у домену заштите споменичког наслеђа.

Рад на истраживању и припреми документације

У циљу припреме конзерваторско-рестаураторских пројеката спроведена су заштитна археолошких ископавања или праћење радова на три локалитета, на три грађевине је спроведено испитивање стања конструкције и материјала, док је стање фреско-живописа испитивано само на цркви Св. Ахилија у Ариљу, за који је на основу резултата истраживања припремљен конзерваторско-рестаураторски пројекат (сл. 1).

Археолошка заштитна ископавања

У оквиру извођења радова прве фазе изградње Линијског парка у Београду, на потезу од Бетон хале до бастиона Св. Јакова, стручни тим Републичког завода, у сарадњи са колегама са Археолошког института и тима ЈКП „Зеленило-Београд“, систематски је истражио један сегмент овог дела приобалних фортификација – Водену капију 1 са деловима Приобалног бедема непосредно уз капију и простор испред капије према Сави. Уклањањем насипа испред западне фасаде капије према реци откривена су зидна платна спољне куртине Приобалног бедема, а након ископа земље истражена је и унутрашњост капије, која је била затворена до висине од око 3 m. Након конзерваторско-рестаураторских радова Водена капија 1 биће презентована у оквиру Линијског парка (сл. 2).

На локалитету Рељина градина са црквом Св. Варваре, у оквиру добра Стари Рас са Сопоћанима, настављени су радови на рашчишћавању терена и санацији археолошких остатака манастирских грађевина, које су пратила заштитна археолошка ископавања на западној страни комплекса. У крајњем југозападном делу порте откривен је бунар, а међу покретним налазима сребрни напрсни крст са жлебовима за украсни камен.⁴

Заштитна археолошка ископавања реализована су и у оквиру праћења земљаних радова на изградњи дренажног система око цркве Св. Јо-

Сл. 1. Испитивање стања фреско-живописа на цркви Св. Ахилија у Ариљу, фото: Десимир Тановић

Сл. 2. Археолошка ископавања на Воденој капији Београдске тврђаве, фото: Катарина Митић

⁴ Извештај са заштитних археолошких истраживања манастира Св. Варваре на Рељиној градини 2022. године, 10-140/2022-2 од 6. 3. 2023. године, документација РЗЗСК; Кајтез, И., Видосављевић, В. 2023. Ископавања манастирског комплекса Св. Варваре на Рељиној градини у 2022. години, *Српско археолошко друштво, јесењи сасијанак средњовековне секције*, Нови Пазар, 25–26. новембар 2022. године, програм и апстракти, 17–18.

акима и Ане у порти манастира Студеница. Истраживањима која су спроведена у јужном делу манастирске порте, између Краљеве цркве и цркве Св. Јована, констатовано је постојање некро-

поле са вишеслојним сахрањивањем од средњег до друге половине XIX века. Археолози Републичког завода пратили су и реализацију радова на изградњи инсталационог вода у порти манастира Прохор Пчињски, као и током изградње тротоара око цркве Вазнесења Господњег у манастиру Милешева, која је реализована на основу пројекта и уз надзор стручне службе Завода. У оквиру ових радова уређен је простор око цркве у манастирској порти и том приликом је, у уређени простор на улазу у комплекс, измештена бронзана скулптура са ликом Белог анђела аутора Миодрага Живковића, постављена 2011. у порти цркве.

Крајем 2022. године, стручњаци Републичког завода су, у сарадњи са колегама из Музеја „Рас“ у Новом Пазару, спровели ревизиона ископавања и прикупљање покретних археолошких налаза на археолошком локалитету Латинска црква, у насељу Постоње у Новом Пазару, након што је несавесни инвеститор, уз коришћење тешке механизације, нивелисао терен и уништио остатке средњовековне цркве и некрополе. Републички завод је одмах по добијању обавештења од Музеја „Рас“ обавестио територијално надлежни завод у Краљеву како би се утврдило чињенично стање и степен девастације и „израдио“ Решење о забрани радова, које је доставио власницима парцела, Грађевинској инспекцији града Новог Пазара, Републичкој грађевинској инспекцији и градоначелнику Града Новог Пазара. Нажалост, интервенција инспекцијских служби је уследила прекасно, тек након што је Републички завод обавестио МУП Нови Пазар и Министарство унутрашњих послова у Београду о девастацији локалитета који се налази у оквиру добра Стари Рас са Сопоћанима, уписаног 1979. године на Унескову Листу светске културне и природне баштине. Инвеститор је у међувремену, до изласка инспекције на лице места, наставио опсежне радове и уништавање локалитета. У току драматичних догађаја последњих дана септембра и првог викенда октобра 2022. године неповратно је уништен један значајан део културног наслеђа и незамењив извор за проучавање средњовековне историје простора на коме је настала и развила се српска средњовековна држава. Министарство културе је издало дозволу за ревизиона ископавања, а прикупљање и идентификација покретних археолошких налаза са депоније на којој је истоварена земља са локалитета трајали су до краја године. На депонији су пронађени делови цркве у виду појединач-

них блокова камена и читавих комада зидова, фрагменти живописа, велики број надгробних белега, људски скелетни остаци, као и покретни археолошки налази, а резултати радова су публиковани у часопису Новопазарски зборник 46.

Истраживачки радови на живојису и архитектонским и грађевинским конструкцијама

Поред геодетског снимања некрополе у порти Петрове цркве у Новом Пазару, којим је обухваћено 299 надгробних споменика из XVIII и XIX века, за најугроженија обележја спроведени су истраживачки радови у циљу утврђивања стања материјала и конструкције. На основу резултата истраживања израђен је пројекат за њихову превентивну заштиту и конзервацију, а резултати снимања су основа за израду елабората, који ће садржати комплетну документацију о некрополи и свим надгробним обележјима, као и резултате 3Д снимања и хемисјких анализа.

Свеобухватни истраживачки радови су спроведени на Алтун алем џамији у Новом Пазару са циљем прикупљања података за израду пројектно-техничке документације о санацији статички угроженог трема и будућих конзерваторско-рестаураторских радова у циљу презентовања аутентичних зидних површина у ентеријеру и екстеријеру.

На куполи Богородичине цркве у Студеници спроведено је, у циљу израде пројекта конзерваторско-рестаураторских радова, техничко снимање прозорских отвора и детаља архитектонске обраде. Стручни тим је на лицу места, након постављања скеле, донео одлуку да се не приступи спровођењу сондирања и узорковања малтера, јер би извођење истражних сонди и обијање малтера на чврстим фасадним деловима угрозило оригиналне средњовековне градитељске структуре.

Увид у стање нејоуређених културних добра на јодручју Републике Северне Македоније

У сарадњи са амбасадом Републике Србије у Скопљу извршен је увид у стање дела меморијала у Републици Северној Македонији и реализовани састанци са представницима националних установа Конзерваторски центар у Скопљу и Завод и музеј у Битољу, у чијој је надлежности спровођење конзерваторских радова. Поред обиласка спомен-костурница на Зебрњаку и Кајмакчалану, који су утврђени за културна добра (Кајмакчалан није категорисан), извршен је увид у стање срп-

ског војничког гробља са костурницом у Битољу, које се налази у заштићеној околини археолошког налазишта Хераклеја, спомен-плоче на месту погибије војводе Вука на Груништу, српских војничких гробаља у селима Добровени, Скочивир, Бач, Долно Каласлари и Живојно, као и остатака зграде команде српске војске у Првом светском рату у селу Бач. Овом приликом је, због географске близине, извршен и увид у стање споменика српским војницима код села Лофој у Грчкој. На основу утврђеног стања конзервације, у сарадњи са Министарством за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, утврђен је оквирни акциони план у циљу обнове и заштите ових меморијала.

Рад на конзервацији и рестаурацији архитектонских и грађевинских објеката

На основу Програма рада за 2022. годину, поред споменика и споменичких целина уписаних на Листу светске културне и природне баштине Унеска, манастира Студеница, Ђурђевих ступова, Петрове цркве у Новом Пазару и Пећке патријаршије, у фокусу активне техничке заштите били су и манастири Манасија, Градац, Каленић и Хиландар, као и археолошки парк Медијана.

На утврђењу Стари Рас, једном од четири добра уписана 1979. године на Унескову Листу као целина Стари Рас са Сопоћанима, обновљени су обрушени делови зидних платана са спољне стране северног и западног бедема у дужини око 15 m и очишћена је унутрашњост грађевина I и III од густог растиња, које прети да потпуно разори дебеле слојеве црвенкастог малтера на зидовима и подницама ових објеката, у чијим подрумима су чуване житарице. Бедеми, зидани од ломљеног камена неправилног слога с испуном од трпанца, конзервирани су током археолошких истраживања са конзерваторско-рестаураторским радовима реализованим између 1972. и 1995. године. Приликом ове интервенције примењен је начин дерсовања лица бедема, који је планиран за примену у другим деловима утврђења који ће бити подвргнути реконзервацији.

На утврђењу манастира Манасија извршени су конзерваторско-рестаураторски радови који се односе на обнову недостајуће ескарпе, делимичну обнову парапета са зупцима и обнову лица бедема, које је дерсовано на начин како је то изведено на другим деловима утврђења. Претходно су реализовани припремни радови, који су укључивали трасирање колског пута до улаза

у цвингер, као и радови на уклањању насипа уз бедем у Малом граду са одвајањем камена за поновну уградњу.

Замена оштећеног оловног покривача, започета 2018. године на групи од четири куполне цркве, Светих апостола, Светог Димитрија, Богородице Одигитрије и Светог Николе, у манастиру Пећка патријаршија, настављена је прекривањем главног брода са припадајућим увалама према припрати и нижег крова с јужне стране Богородичине цркве.

Радови на санацији грађевинске структуре Краљеве цркве, посвећене Св. Јоакиму и Ани, у манастиру Студеница, који су започели 2021. године интервентним санационим радовима, настављени су уградњом нових фиксних прозорских рамова са окулусима, израђеним техником фузионисаног стакла, на месту демонтираних постојећих мермерних транзена у куполи, бифорама горње и монофорама доње зоне.

На основу пројекта обнове фасада цркве Св. Стефана у манастиру Бањска израђеног 2021. године почела је реализација конзерваторско-рестаураторских радова спољашњих површина источног зида. Оригинални делови зидова, зидани каменим блоковима, очишћени су, дерсовани и по потреби инјектирани, а затим заштићени хидрофобним средствима. Зидови из каснијих фаза су, након уградње сачуваних камених аркада, обрађени декоративним малтером.

У манастиру Градац реализовани су конзерваторско-рестаураторски радови на обнови и презентацији улазног дела спољне припрате Благовештењске цркве. Поред конзерваторског третмана и консолидације деградираних делова улазног портала, спроведено је чишћење мермерних елемената и камене пластике, као и консолидација градивног материјала и уклањање биолошких депозита са каменог плочника. У градачкој малој цркви Св. Николе реализована је заштита зида олтарске апсиде у циљу спречавања даљег влажења, а приликом замене декоративног малтера на унутрашњим зидовима уведена је електроинсталација за унутрашње осветљење цркве.

На основу раније урађених пројеката на простору тврђаве у Новом Пазару, у сарадњи са Музејом „Рас“, реализовани су радови на истраживању простора северне табије, који ће бити основа за израду плана презентације овог дела тврђаве и пројектно-техничке документације за обнову бедема, куле џепхане, зиндана и остатака других грађевина.

Рад на конзервацији и рестаурацији дела лете и примењених уметности

Стручњаци Републичког завода су у 2022. години руководили извођењем конзерваторско-рестаураторских радова на 120 m² зидних слика у Богородичиној цркви у манастиру Студеница. Радови, који су обухватили консолидацију свих слојева зидних слика инјектирањем, уклањањем композитних наслага, пломбирањем и реконструкцијом недостајућих површина с пукотинама и оштећењима, као и припрему за регуш и ретуш, реализовани су на јужном зиду, у јужној певници, на западном луку, пиластрима, луку између западног травеја и поткуполног простора, као и у поткуполном простору на западној страни.

У цркви Св. Јоакима и Ане – Краљевој цркви у манастиру Студеница извршено је учвршћивање нестабилних делова фресака и околног украсног малтера на фрескама у поткуполном простору и првој зони олтарског простора. Такође су припремљене и заштићене фреске у зонама у којима је планирана замена прозора. У допозорницима су учвршћена потклубучења и нестабилни делови зидних слика, а површине на којима је констатовано зрнасто распадање фресака учвршћене су и пломбирани.

У манастиру Каленић реализацијом прве фазе конзерваторско-рестаураторских радова зидова у северној певници цркве Ваведења Богородице започели су радови на обнови целокупног зидног сликарства. Извршене су комплетне конзерваторско-рестаураторске интервенције на живопису и замена декоративног малтера на површини од око 61,5 m².

Приликом конзерваторско-рестаураторских радова на зидовима цркве Св. Николе у манастиру Градац реализовани су, уз замену декоративног малтера, конзерваторско-рестаураторски радови на око 15 m² зидних слика у циљу презентације и заштите живописа.

На локалитету античког насеља Медијана урађена је ревизија конзерваторско-рестаураторских радова на мозаицима из стибадијума А и Б и прва фаза радова на делу мозичког тепиха из Перистила. По завршетку радова на мозаику из Стибадијума А и чишћења мозаика из Стибадијума Б од акумулације различитих нечистоћа таложених током година, ови мозаици су припремљени за презентацију и били су доступни посетиоцима током сезоне 2022.

Приликом две радне кампање у светом манастиру Хиландар стручњаци Републичког завода су извели конзерваторско-рестаураторске радове

на зидном сликарству у јужној ниши манастирске трпезарије, орнаментици трема, параклисима Св. Димитрија и Св. Саве, живопису на ободним деловима улазне капије и на 16 најугроженијих икона из манастирске ризнице које су у богослужбеној употреби. Урађена је консолидација скинутог фрагмента са натписом и годином са трема испред трпезарије. Из параклиса Св. Димитрија је скинуто око 5 m² фрагмената фресака које су страдале у пожару 2004. године, а преостали живопис у параклису Св. Саве контаминиран микроорганизмима је стерилисан.

Кључни пројекти

Током друге године реализације трогодишњег капиталног пројекта *Испраживање, заштите и презентација археолошког налазишта Бело брдо у Винчи* реализовано је више пројектних активности.

У периоду март–септембар 2022, у сарадњи са Удружењем архитеката Србије и Платформом Владе Републике Србије „Србија ствара“, реализован је јавни једностепени анонимни *Међународни урбанистичко-архитектонски конкурс за уређење археолошког јарка Бело брдо у Винчи са идејним решењима објекта центра за посетиоце и научноистраживачког центра*. У року је стигло 12 конкурсних решења, од чега три из иностранства. Додељена је прва и две једнако вредне умањене друге награде, један откуп и два једнако вредна умањена откупа. На основу првонаграђеног конкурсног решења планирана је фазна израда пројектно-техничке документације за изградњу појединих објеката и уређење простора будућег археолошког парка Бело брдо у Винчи.

У 2022. години усвојена је Студија оправданости за проглашење туристичког простора од стране Владе Републике Србије, а Завод за урбанизам Града Београда радио је на припреми документације за усвајање измена и допуна Просторног плана подручја посебне намене археолошког налазишта Бело брдо, у који је инкорпорирано првонаграђено конкурсно решење. У више наврата су реализоване активности на информисању и анимирању локалног становништва како би препознали значај пројекта и његове позитивне ефекте за локалну заједницу. Половином децембра одабраном извођачу радова је Министарство грађевинарства потврдило Пријаву за извођење радова на основу раније исходног Решења о одобрењу за извођење радова на

реализацији I фазе санације клизишта, одрона и обезбеђења културних слојева археолошког налазишта.

С обзиром на то да је планирани почетак имплементације капиталног пројекта *Истраживање, заштити и презентација налазишта Царичин град* Одлуком Владе Републике Србије одложен за 2023. годину, током 2022. године стручњаци Републичког завода су извршили рекогносцирање ширег простора око Царичиног града, укључујући и трасу аквадукта, дугу око 21 km, у циљу припреме радова за реализацију у наредној години. Реализовно је и снимање трасе будуће оградe, чије је постављање планирано у циљу заштите локалитета.

Међународна сарадња

Унеском Центру за светско наслеђе у Паризу предат је 28. јануара 2022. године номинациони досије *Културни њредео Бача*. Након више деценија рада на заштити културног и природног наслеђа на простору природно омеђеном пређашњим и садашњим током Дунава на јужном ободу

Панонске низије и вишегодишње припреме номинације израђен је финални документ у складу са Смерницама за спровођење Унескове Конвенције о заштити културног и природног наслеђа, који чине главна свеска са 10 поглавља и три анекса. Након обављене техничке евалуације документа, Центар за светско наслеђе је 3. марта 2022. године упутио примедбе на ниво графичке обраде карата и исказане индикаторе у Поглављу 6, које служе за праћење потенцијалне изузетне универзалне вредности, односно мониторинг кључних индикатора одабраних за мерење стања очуваности номинованог добра. У новембру су Центру достављене допуне и кориговане мапе у захтеваној резолуцији, на којима је јасно сагледива граница заштићене околине номинованог добра.

С обзиром на значај сталне сарадње са релевантним међународним организацијама и установама, као и чињеницу да је стручни кадар Завода подмлађен, Републички завод је у сарадњи са Центром за светско наслеђе, уз подршку Министарства културе и Националне комисије за сарадњу са Унеском, организовао тродневну *in-house* радионицу посвећену новим процеду-

Сл. 3. Унеско радионица посвећена новим процедурама уписа културних добара на Унескову Листу светске културне и природне баштине, фото: Павле Марјановић

рама уписа културних добара на Унескову Листу светске културне и природне башине, која ће се примењивати од 2024. године, а од 1. фебруара 2026. ће постати обавезујућа. Радионицу су држали Алесандро Балсамо (Alessandro Balsamo), шеф Одељења за номинације, и Луба Јаникова Карис (Luba Janikova Caris) из Центра за светско наслеђе. У раду радионице учешће су узели стручњаци из завода за заштиту споменика културе из Београда, Ниша, Новог Сада, Петроварадина, Смедерева и Суботице, Републичког и Покрајинског завода за заштиту споменике природе, као и представници Министарства културе и информисања и Министарства спољних послова (сл. 3).

Међу више националних и међународних скупова на којима су стручњаци Републичког завода учествовали током 2022. године посебно је био запажен наступ тима конзерватора на 14. конференцији Међународног комитета за конзервацију мозаика (*International Committee for the Conservation of Mosaics – ICCM*), која је одржана у Пловдиву у Бугарској.

У оквиру сарадње са Националним институтом за наслеђе Републике Румуније, на основу споразума о сарадњи потписаном 2021. године, реализовано је више сусрета стручњака две установе и организована су, у оквиру пројекта *Art Nouveau 2*, два гостовања изложбе „Необично лице сецесије“, у Орадеи у августу 2022. и у Темишвару у септембру 2022. године. Као део активности истог двогодишњег пројекта у децембру 2022. године, у организацији РЗСК, одржана је тродневна завршна конференција пројекта,⁵ на којој је представљено наслеђе сецесије у Србији и резултати програмских активности свих пројектних партнера.

У организацији Министарства културе Републички завод је у сарадњи са члановима радне групе Министарства и експертима Националног центра за споменике Републике Француске реализовао пројекат *Дворци Србије – заштити*

културног наслеђа, у оквиру кога је обављена стручна проспекција стања градитељске структуре двораца Шпицер (Беоцин), Дунђерски (Челарево), Каштел (Темерин), Влајковац (Велико Средиште), Лазаревић (Вршац), Карађорђево (Рача), Велимарковић (Врњачка Бања), Карчоњи (Нови Бечеј), Фантаст (Бечеј) и Нојхаузен (Нова Црња) и прикупљене релевантне информације од представника локалне самоуправе и стручњака територијално надлежних завода. На основу прикупљених података током експертске мисије и документације коју су припремили стручњаци Републичког и надлежних завода, француски експерти ће до половине 2023. године израдити аналитичку студију и предложити опште мере заштите и коришћења двораца и летњиковца у Србији.

Активности на међународном плану су биле везане и за споменике са Листе светске баштине и са Прелиминарне листе Унеска.

У јуну 2022. године стручни тим Републичког завода је, у оквиру редовног увида у стање очуваности добара уписаних на Листу под називом *Средњовековни споменици на Косову (Србија)*, имао сусрет с представницима невладине организације Европа ностра (ЕН)⁶, чији је домаћин био архимандрит Сава (Јањић), игуман манастира Високи Дечани. Циљ доласка представника ЕН био је решавање два проблема: изградња саобраћајнице уштићеној зони манастира Дечани и враћање 24 хектара земљишта које припада манастиру, а није спроведено званичним уписом власништва у катастру Општине Дечани. На иницијативу Републичког завода делегација ЕН је обишла и цркву Богородице Љевишке у Призрену, која је након последњег напада 2004. године само делимично обновљена, још увек без струје, са половином живописа под наслагом чађи од запаљених аутомобилских гума. Представници ЕН могли су да се увере у квалитет и обим радова изведених током кампање 2012. године, а указано им је и на отежавајуће

⁵ *Art Nouveau 2* је међународни ИПА пројекат пуног назива *Јачање културног идентитета Дунавске регије заснованог на заједничком наслеђу сецесије (Strengthening the cultural identity of the Danube region by building on common heritage of ART NOUVEAU, DTP3-748-2.2 – ART NOUVEAU 2 / 2020-2022)*, који је реализован у оквиру Транснационалног програма Дунав (*INTERREG Danube Transnational Programme*). Водећи партнер пројекта био је Градски музеј Орадеа, а остали партнери су Национални институт за наслеђе из Букурешта, Музеј примењене уметности из Будимпеште, Музеј уметности и заната из Загреба, Аустријски музеј примењене уметности из Беча, Словачки технолошки универзитет из Братиславе, Универзитет „Јанош Кодолани“ из Будимпеште и Републички завод за заштиту споменика културе из Београда.

⁶ Делегацију Европа Ностра која је имала у плану да обиђе манастир Дечани, који је уврштен на Листу 7 најугроженијих добара европског наслеђа 2021 (*Europe's 7 Most Endangered heritage sites 2021*) на иницијативу европске невладине организације *Futures for Religious Heritage*, чинили су Лоран Леви-Штрос (Laurent Lévi-Strauss) из Француске, члан Управног одбора ЕН и члан саветодавног одбора „7 најугроженијих“, Лурд Лоренс Абано (Lourdes Llorens Abando) из Шпаније, консултант Европске инвестиционе банке, Ромуло Маса Бернучи (Romualdo Massa Bernucci) из Италије, консултант Европске инвестиционе банке, Лида Мирај (Lida Miraj) из Албаније, члан одбора ЕН, Снешка Квадвлиг-Михаиловић (Sneška Quaedvlieg-Mihailović) из Холандије, генерални секретар ЕН, и Лорена Алдана Ортега (Lorena Aldana Ortega) из Шпаније, координатор европских политика ЕН.

околности да се конзерваторско-рестаураторски радови наставе у пуном капацитету до потпуног уређења и санације зидова са сачуваним фреско-живописом. Непосредно по завршетку мисије Европа Ностра је објавила извештај о посети, у коме су споменути састанци са представницима Општне Дечани, високим званичницима тако зване самопроглашене Републике Косово, представницима невладиних организација, Српске православне цркве, али не и са представницима Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда, који перманентно врше мониторинг и спроводе конзерваторско-рестаураторске радове над компонентама добра *Средњовековни сјоменици на Косову (Србија)*⁷.

У септембру 2022. године одржан је у Виминацијуму међудржавни координациони састанак са представницима стручних тимова Румуније, Бугарске и Хрватске за припрему номинационог досијеа за транснационални упис културног добра Границе римског царства, Дунавски лимес – источни сегмент на Листу светске културне и природне баштине као екстензија већ уписаног добра Дунавски лимес – западни сегмент.

Посебно интересантан пројекат, подстицајан за развој Неготинских пивница, осмишљен је и припремљен у сарадњи са Немачком организацијом за међународну сардању – Гиз (*Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit – GIZ*). За потребе расписивања конкурса за доделу бесповратних средстава за обнову објеката у селима Рајац, Рогљево и Смедовац стручњаци Завода су током 2022. године реализовали радове на утврђивању постојећег стања, изради мера техничке заштите и припреми техничке документације потребне за реализацију конкурса и обнову објеката. У оквиру пројекта је одржано и више састанака и радионица са локалном заједницом и потенцијалним извођачима радова.

Дисиминација резултата рада и обележавање јубилеја 75 година од оснивања

Акцент прославе јубилеја 75 година од оснивања Републичког завода био је везан за промоцију резултата рада остварених током претходних деценија. Почетак обележавања, који је иницијално планиран за 25. јун, почео је са Светским даном сецесије, који је у оквиру активности пројекта *Art Nouveau 2* обележен низом догађаја у Суботици, Новом Саду и Београду у

недељи од 6. до 10. јуна. У сарадњи са Центром за историју, теорију и менаџмент уметности и културног наслеђа „Артис“ отворена је изложба (*Не-обично лице сецесије*) ауторке Неде Џамић, историчара уметности, и промовисан је филм *Изгубљена сецесија*, снимљен као део пројектних активности Републичког завода. Предавањем *Божидар Карађорђевић – Кнез уметник и Архитектор* историчара уметности Тамаре Огњевић започео је низ промотивних обраћања и стручних предавања, који су настављени током наредних месеци у просторијама Завода. Овом приликом публика је имала прилике да први пут у Србији види изложен оригинални потписани сребрни сет за десерт из Колекције кнегиње Јелисавете, који је дизајнирао кнез Божидар Карађорђевић, доктор правних наука и дипломирани уметник са париске Академије лепих уметности (*Beaux-Arts de Paris*) и бечког конзерваторијума.

Један од првих, у серији планираних догађаја током лета и јесени 2022. године, била је промоција књиге *Сингидунум у темељима Народне библиотеке на Косанчићевом венцу* ауторки Маје Ђорђевић и Гордане Каровић⁸. Монографија посвећена вишеслојном налазишту где је на темељима античког купатила настала и нестала Народна библиотека и драгоцен фонд штампаних и рукописних књига први пут доноси целовит приказ дугогодишњих настојања да се невелик простор на Косанчићевом венцу истражи, протумачи и вреднује, како би био презентован не само као део градитељске баштине него и као извориште података о градитељским слојевима Београда.

Три предавања посвећена деценијским постигнућима која су остварили стручњаци Републичког завода под називом *Чувари баштине* представила су рад архитектонског одељења, истраживачког сектора и конзерваторског атељеа. Окосница приказа рада и промишљања приступа комплексним захватима архитектонско-градитељске обнове непокрених културних добара били су прегледни прикази радова реализованих приликом обнове манастирских комплекса у Градцу, Студеници и Сопотанима, али су једнако биле заступљене и савремене интервенције на непокретним културним добрима. Активности Одељења за документацију, истраживање и заштиту представљене су кроз разноврне делатности којима се баве стручњаци различитих компетенција, од увида у стање, вођења Централног регистра, израде и допуне Одлука о утврђивању непокретних културних добара, учешћа у изда-

⁷ <https://www.europanostra.org/europa-nostra-european-investment-bank-institute-visit-to-kosovo/>

⁸ Књига је објављена 2021. године у издању РЗСК.

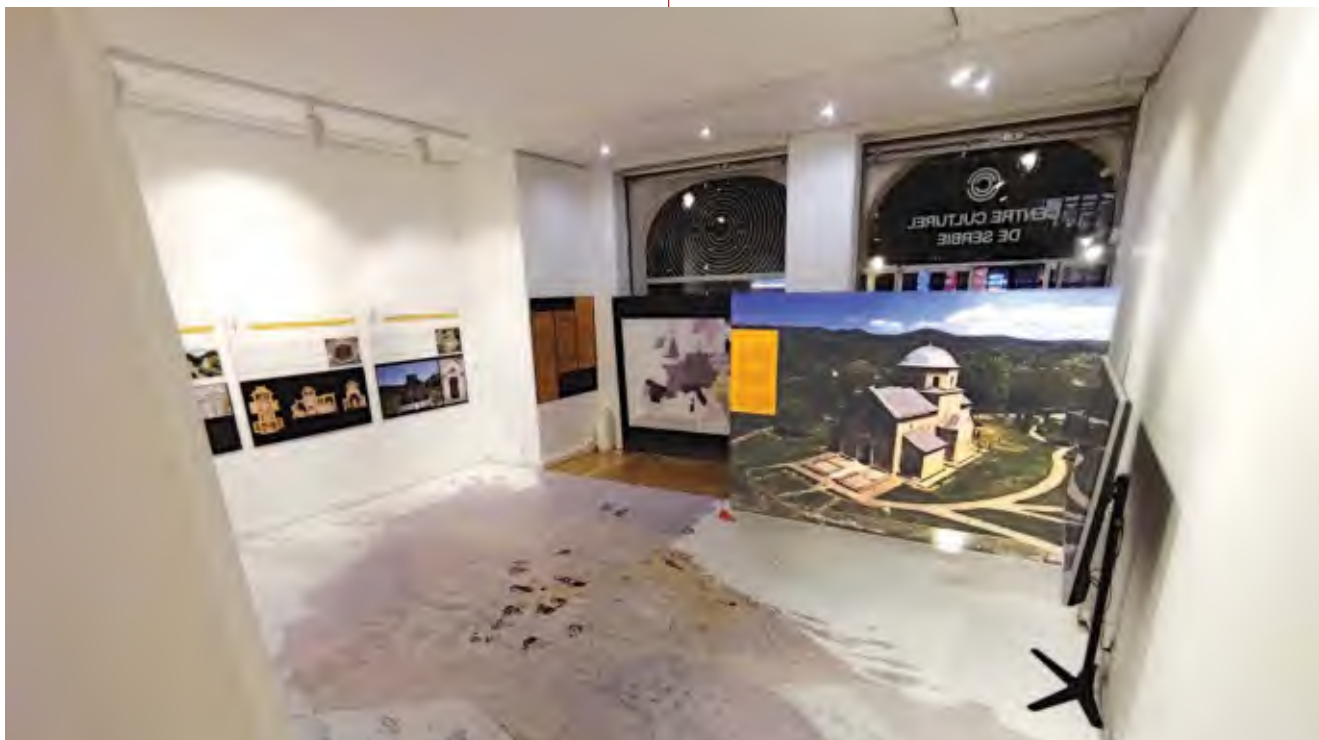
Сл. 4. Едукативна радионица са децом Основне школе „Јован Миодраговић“,
фото: Павле Марјановић

вању дозвола и изради мера техничке заштите за израду планске или техничке документације, праћењу конзерваторско-рестаураторских радова, издавање дозвола за извоз дела која подлежу претходној заштити и др. Рад конзерваторско-рестауратора и физичко-хемијске лабораторије представљен је приказом најрепрезентативнијих пројеката реализованих током претходних деценија у различитим областима конзерваторско-рестаураторског рада, од штафелајног и зидног сликарства, рада на мозаицима, каменој декорацији и предметима, као и другим материјалима коришћеним у изградњи и декорацији историјских објеката, који је заснован на резултатима *in situ* и лабораторијским истраживањима узорака и утемељен у конзерваторско-рестаураторској етици и савременој методологији, приступима и технологији рада.

Посебна предавања посвећена су деценијама дугој издавачкој делатности и међународној сарадњи, као два важна области деловања Републичког завода, чији су резултати запажени у области заштите културног наслеђа, како у домаћој науци тако и на позицији Србије на међу-

народној сцени. Поред прегледа едиција Завода и најзначајнијих објављених наслова, осветљена је улога појединаца који су се у ранијем периоду бавили припремом резултата рада за објављивање, али и уређивачким радом. Међународна сарадња у области заштите културног наслеђа, коју реализује РЗЗК усмерена је пре свега на сарадњу са Центром за светско наслеђе Унеска, као и стручним саветодавним телима – међувладиноом организацијом Икром (ICCROM) и независним професионалним удружењима Икомос (ICOMOS) и Ај-ју-си-ен (IUCN).

Редовна годишња активност, информисање и образовање деце школског узраста о вредности и значају културног наслеђа уврштена је 2022. у програм обележавања јубилеја. На самом крају летњег распуста одржано је више радионица са децом основних и средњих школа, а стручњаци Завода су узели учешће у раду конференције *Образовање о културној баштини Србије*, која је организована и реализована на Филозофском факултету уз подршку Завода за унапређивање образовања и васпитања – ЗУОВ, Канцеларије Савета Европе у Београду и РЗЗК (сл. 4).

Сл. 5. Деталј са изложбе Helena, serbiae regina у Културном центру Републике Србије у Паризу, фото: Дубравка Ђукановић

Непосредни повод за представљање трогодишњег капиталног пројекта *Испрживање, заштитиња и презентација налазишћ Белог брда у Винчи*, који од маја 2021. године имплементира Републички завод, био је завршетак Међународног урбанистичко-архитектонског конкурса. Дана 15. септембра, на презентацији пројектних активности одржаној у Заводу, званично су објављени резултати конкурса. Првонаграђено решење „Меморија земље“, ауторског тима Анђеле Карабашевић Суцум и Владислава Суцума издвојило се нивоом понуђене архитектуре која кокећира са шековинама винчанске цивилизације, која је ушемељена у концепцијима очувања културног наслеђа и активирања локалне заједнице и која је у највећој мери усаглашена са природним и ограничењима просторног планирања. Трансјонјући неолитску кућу на више начина архитектура првонаграђеног рада промовише сва три атрибутија будућег археолошког парка – очување и презентацију културне баштине, науку и испрживање, као и туризам и јужа више нивоа на којима може бити ушемељен просјерити Винче, али и ширег просјора.⁹

⁹ Каталог конкурсних радова / Catalogue of Competition Designs (2022) *Комплекс Археолошки парк Бело брдо у Винчи / Belo brdo Archaeological Park Complex in Vinca*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Обележавање значајног јубилеја, 75 година од оснивања установе, завршено је отварањем три изложбе.

Резултати истраживања историјата куће у Радослава Грујића 11 у Београду, у којој је седиште Републичког завода и њених власника – српских индустријалаца јеврејског порекла, уобличени су у виду изложбе *Кућа породице Минх*. Након отварања је уследило више стручних вођења кроз објекат, кроз које су аутори тумачили историјат породице, начин коришћења објекта, али и других објеката које су у Београду и Србији градили Минхови. Изложба је постављена на оградном зиду комплекса у Радослава Грујића као трајно решење, које ће омогућити свим посетиоцима Завода да се упознају са историјатом и импресивним пословним подухватима и успесима породице Минх у првим деценијама XX века. Као део бројних пратећих активности изложбе организован је разговор с госпођом Видом Јовановић Минх (Vida Yovanovich Minh), која је на позив Републичког завода дошла у Београд из Мексика, где деценијама живи и успешно ради као етаблирани уметнички фотограф, да подели сећања на своју мајку, њене родитеље Елизабету и Адолфа Минха, и живот у кући у некадашњој Улици војводе Протића 11–13.

Како су се 2022. године поклопила два јубилеја – 75 година Завода и 50 година од усвајања

Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, Републички завод је у Културном центру Републике Србије у Паризу 1. децембра отворио изложбу посвећену овим значајним јубилејима. *Helena, serbiae regina* је изложба која кроз причу о животу и заоставштини српске краљице Јелене Анђел (Анжујске) осликава све вредности српског средњовековног стваралашта, али и посвећеност савремених истраживача и конзерватора да те вредности истраже, заштите и очувају, а сви сегменти изложбе су проткани детаљима о конзерваторско-рестаураторским радовима на комплексу овог манастира. Изложбене плакате, копије фресака Републичког завода и Народног музеја Србије, оригинал мистрије из Народног музеја у Краљеву и виртуелни 3Д модел градачког храма прате три документарна филма урађена у сарадњи са Академијом уметности и Академијом драмских уметности из Београда (сл. 5).

Крај обележавања годишњице Завода било је отварање изложбе *Сјај уметности у доба краља Милутина*, 21. децембра у Галерији САНУ, која је организована у сарадњи са Српском академијом наука и уметности. Поред већ споменута два велика јубилеја, за припрему овог монографског издања значајно је то што се у 2021. навршило 700 година од изградње ове Милутинове цркве. Иако је Грачаница можда „библиографски најовенчанија“ српска средњовековна црква, захваљујући вредностима њене архитектуре и дела ликовне и примењене уметности које је красе, о Грачаници се увек може рећи још нешто из неког новог угла. Ова изложба је публици понудила „блиски сусрет“ с грачаничким монументалним фреско-живописом, постављеним у раван људског погледа, приближно према оригиналном распореду у самом храму, као и сусрет с оригиналним графичким приказом Грачанице у Октоиху петогласнику с почетка XVI века, иконом апостола Матеја из Народног музеја Србије и макете манастирске цркве израђене у дрвету Републичког завода. Радови на обнови зидних слика представљени су кроз документарне видео-снимке и фотографије настале током радова на живопису, док је архитектура цркве представљена кроз 3Д презентацију, коју је за потребе ове изложбе урадила америчко-српска Фондација „Благо“, и виртуелно представљање (*virtual reality*) унутрашњости цркве.

Поред објављивања Каталога конкурсних радова за Археолошки парк Бело брдо у Винчи и 54. броја годишњака *Саопштења*, у 2022. години су објављени каталози све три изложбе организоване у оквиру обележавања годишњи-

це установе – *Кућа породице Минх, век касније*, аутора Марије Драгишић, Ане Радованац Живанов, Дуње Свилар Дујковић и Иване Ранковић Миладиновић, тројезични каталог *Helena, serbiae regina*, ауторског тима Дубравке Ђукановић, Дубравке Прерадовић, Драгане Павловић, Сање Кесић Ристић, Маријане Протић, Владимира Божиновића и Симоне Ђукановић, и *Грачаница, сјај уметности у доба краља Милутина*, аутора Александре Давидов Темерински и Мирослава Станојловића, која је издата у сарадњи са Српском академијом наука и уметности и чије се енглеско издање очекује у 2023. У 2022. години је објављена и популарна монографија *Тврђава Фетислам у Кладову* ауторског тима Гордане Симић, Слободана Радовановића и Анице Радовановић, као део предстојећег обележавања јубилеја 500 година тврђаве Фетислам.

РАД У ЗАВОДУ

Утврђивање статуса власништва над објектима у Улици Радослава Грујића 11, где је седиште Завода, трајало је и током целе 2022. године. Укњижба објекта наменски грађеног 1981. године за конзерваторски атеље је обустављена до добијања права коришћења сва три објекта на парцели Решењем Владе Републике Србије, укључујући и грађевинску бараку, коју у уличном делу користе два удружења грађана. У циљу даљег побољшања услова рада и омогућавања адекватног простора за пријем странака и предмета реализовани су радови на формирању пријемне канцеларије у улазном холу, а део просторија приземља је окречен, обновљена столарија и замењен паркет.

Током 2022. године четворо запослених је отишло у пензију, а седам стручњака је почело свој рад у Републичком заводу: историчар Дуња Свилар Дујковић се запослила након вишегодишњег рада под уговором, као и историчар уметности Ана Живанов, док су се архитекта Богдан Цветковић, историчар уметности Владимир Божиновић, археолог Ирина Кајтез и правник Срђан Вујановић запослили по основу конкурса или претходног обавезног приправничког стажа у Заводу. По основу уговора о радном ангажовању ван радног односа било је ангажовано седам спољних сарадника, а преко програма Моја прва плата крајем године деветомесечни стаж започеле су три сликарке-конзерваторке, два техничара и један архитекта.

Дубравка Ђукановић